

אדם צ'רניאקוב — האיש והיומן

מאז שנודע, בשנת 1964, כי נחגלה ונרכש עלי ידי ידושים יומנו של אדם צ'רניאקוב, מי שהיה במשך זמן ממושך ראש היודנראט בניסו וארשה, לא חדלה להעסיקנו השאלה: מה החדש והבלתי ידוע שמכיל מיסמך זה? אמנם, עצם העובדה שצ'רניאקוב רשם יומן בימי כהונתו, אינה מבחינת גילוי חדש¹, אולם כתובים אלה נחשבו כאכזרים לעד, יחד עם העולם שנהרס ונמחק בתקופת השבר הגדול, והנה עתה, שנים אחדות לאחר שהעבר החומר לרשות "ידושים", מונח לפנינו כרך עבה וסחודר, הכולל צילום כתב-יד המפורסם, תרגום מלא של החומר בצירוף מיסמכים אחדים, דברי טבוא והערות שוליים רבות.² המתנגד אדם צ'רניאקוב, נשיא הקהילה היהודית בווארשה בימי המעבר של מלחמת ספטמבר 1939 וראש היודנראט מאז היווסדו ועד הגירוש ההמוני ביולי 1942, הוא דמות קונטרוברסית מוכחשת. ברשימותיהם ובזכרונותיהם של אנשים שהכירו את צ'רניאקוב או חיו בניסו בימי נשיאותו, מתואר האיש ופעלו בצבעים שונים ובהערכה שונה וגם מנוגדת. לכאורה ישנו יסוד משותף כללי בהתייחסות הכותבים אל צ'רניאקוב — בולם טוענים כי הוא היה אדם ישר כפרט, או כפי שמציינים הללו שלא באו עמו במגע ישיר: "אומרים עליו שהוא אדם הגון", אך בעוד שהמבקרים המתנגדים מקצצים בשבחי צ'רניאקוב כפרט ומעריכים אותו כאדם חלש שאינו ראוי לתפקיד ציבורי אחראי, ובעינין של חולשות אלה הוא שותף לחטאים הרבים שפשו ביודנראט — מרוממים חסידיו ומעריציו את אישיותו, משבחים מפעלים יומיים עליידו ומפארים את חותמו האישי שהטביע על היודנראט.³

אפילו המעשה האחרון של צ'רניאקוב — העובדה ששם קץ לחייו נוכח הגירוש הגדול למחנות המוות — אף הוא לוקה בפירושים והערכות נוגדים. אחדים מהאנשים שהיו מקורבים לצ'רניאקוב (הירשפלד, זיידמן) רואים באקט ההתאבדות, שבא כתשובה לתביעות הנאצים, ביטוי לאומץ-לב אישי וגבורה ציבורית; ואילו אחרים, וביניהם אישים המעורים בקורות ההקופה (רינגלבלום, צ. לובטקין), שופטים גם מעשה זה כגילוי של חולשה אישית, ומציינים כי לא נמצא לו, לצ'רניאקוב, עוז ציבורי להועיק את הרבים לפני מותו, או לפחות לפנות למקורבים ולהזהירם בפני הצפור.

עמנואל רינגלבלום, בחיבורו על מפעל "עונג שבת",⁴ קבע, כי "רבים היו האנשים בימי המלחמה הזאת שכתבו יומנים, בעיקר", והבחין: "מהם שכתבו יומנים בצורה מוגמרת, אחרים הסתפקו ברשימות קצרות, בהתכוונם להשלים את הדברים רק אחרי המלחמה".⁵ יומנו של צ'רניאקוב, שנמנה על הסוג השני לפי מיונו של רינגלבלום, הולם על כל פנים חלק אחד מההגדרה האמורה. רשימותיו של צ'רניאקוב הן קצרות, מתומצצות, בנויות על פי רוב באורח סכמאטי, הכותב עושה את רישונו כמעט מדי יום, פותח בדרך כלל בציון הטמפרטורה, או במשפט: "בבוקר הקהילה", ומקדיש שורות אחדות לפגישות החשובות והאירועים המרכזיים שבאותו יום, פה ושם מוסיף הכותב גם הערה על מצבו

¹ כינוי הסמאל לארכיון המחתרתי בניסו וארשה, ביחסתו ובניהולו של ההיסטוריון ד"ר עמנואל רינגלבלום.

האישי ביום זה, מיסמך, או הערת-אגב סובייקטיבית בנוגע לענין זה או אחר, כאמור, הכתיבה עצמה היא חסכונית, כמעט לאקונית, המשפטים קצרים ולעיתים מקוטעים. האם יש להסיק, אם כן, את המסקנה, שצ'רניאקוב התכוון אך לסימון ראשי פרקים שעתידיים היה לשמש חומר גולמי לחיבור מקיף על פעלו וכן מאורעות ואישים של התקופה. יתכן, אך אין למצוא סימוכין להשערה זאת, לעומת זאת, נראה לי כי ניתן להצביע על גורמים נוספים ואחרים, המבחינים את הדרך וצורת הכתיבה של צ'רניאקוב. ראשית — אדם צ'רניאקוב היה בתקופה האמורה עסוק ביותר ומוטרד ללא הרף, טבעי הוא, כי לא נותר לו זמן וכוח ריכוז לכתיבה מפורטת. יש גם להניח, כי צ'רניאקוב חשש שהכתבים שלו עלולים ליפול לידי הנאצים, ולכן חייבת היתה כתיבתו להיות זהירה וסלקטיבית. הליקוי הזה מעמיד אותנו בפני שאלות שקשה למצוא לתן מענה. כפי שיובהר בהמשך הדברים, לא קל להכריע אם התעלמותו הכמעט מוחלטת של צ'רניאקוב מנושאים מסויימים היא התעלמות מתוך חוסר-דעת ובשל שלילה עקרונית, או שסא נמנע צ'רניאקוב במתכוון מלהרחיב דיבורו בנוגע להתרחשויות מסויימות ומדלג על נושאים מחוץ זהירות מובנת, קורא הבודק את כתיבתו של צ'רניאקוב בקפידה, מתרשם גם שאורה כתיבתו של האיש תואם את קווי האופי ותכונותיו. צ'רניאקוב אינו מן המרבים בדברים, הוא אדם המסוגר בתוך עצמו, הממעיט להביע רגשותיו; ביסודו הוא אדם בודד, המביט על סביבתו בעין בוחנת, אך שומר עם זאת על מרחק סמנטי.

עיקר ערכן של הרשימות הוא ברציפותן ודיוקן. צ'רניאקוב רשם את דבריו בשפה הפולנית על-פני שמות פנקסים זעירים (לא הגיע אלינו פנקס מס' 5, המקיף את התקופה מ-14.12.1940 עד 22.4.1941), הפותחים ב"6 בספטמבר 1939 ונמשכים עד יום מותו — 23 ביולי 1942. הרשימות עוסקות בתחומים אחדים שניתן להכלילם לפי החלוקה הבאה: א) אישיותו וענייניו הפרטיים של הכותב, ב) משא-ומתן עם השלטונות הנאציים וגורמים פוליטיים בעריית וארשה, ג) הארגון האדמיניסטרטיבי ופעולת היודנראט, ד) מיבצע סעד, חינוך, ושיתוף פעולה עם מוסדות מחוץ ליודנראט בשטח העזרה הסוציאלית, ה) חייו הניסויים הפנימיים.

נראה לי כי מבין הנושאים המפורטים החומר המירבי והחידושים החשובים נוגעים למשא-ומתן עם הנאצים והארגון האדמיניסטרטיבי של היודנראט. כמובן, אין לגזול כלל וכלל בחשיבות התרומה של דפי היומן להכרת אישיותו של המהנדס צ'רניאקוב, אך בשל אופן הכתיבה ומסגרת היומן, אין המיסמך מסוגל לפתור את כל התעלוסות שמסביב לאישיותו של יושב-ראש היודנראט הווארשאאי, ואשר לחיי הניסוי, פנים תגלויות שלו ופנים שבהסתר — כאן אנו צפויים לאכזבה. לפי דעתי, אין היומן מוסיף תרומה מהותית לידיעתנו על הציבור היהודי הגדול בניסוי וארשה תחת הכיבוש הנאצי, תחנות מרכזיות בחיים הפנימיים של הניסוי, והיום-יום בתוכו.

א.

נפתח את הבחינה המפורטת הידוע לנו על אישיותו של צ'רניאקוב מכבר ולעומת זאת המצטייר בדפי היומן. אדם צ'רניאקוב היה לאחר סיום לימודיו מקורב למתבוללים, כנראה עקב שינוי לרעה ביחסם של השלטונות אל כל שכבות היהודים, עבר צ'רניאקוב לעבוד ולפעול בסקטור היהודי, א. הרטגלס מכנה אותו בזכרונותיו כ"איש מוכשר, משולל

כל אידיאל מדיני וציבורי¹. צ'רניאקוב מילא במשך שנים תפקיד של יושב-ראש באיגוד בעלי-המלאכה היהודים בפולין שהשתייכו למחנה הלאומי-ציוני. מטעם בעלי-המלאכה היהודים שימש גם צ'רניאקוב כחבר במועצת העירייה של וארשה. הוא היה מורה בבתי-ספר של הקהילה היהודית. כמו כן נמנה על חברי הנהלת הקהילה האחרונה בווארשה שלפני המלחמה. הנהלה זו לא נבחרה בבחירות דמוקרטיות אלא מנתה על-ידי שלטונות הפולנים.

עם זאת שהיה צ'רניאקוב פעיל בחיי ציבור, ושנים היה גם עסקן בסקטור היהודי, הרי לא נכלל בשורה הראשונה של המנהיגות היהודית בפולין. לא בכדי כתב ח. א. קפלן ביומנו על צ'רניאקוב: "סטאזינסקי" מינה את צ'רניאקוב שעד התמנותו איש לא ידעו². אם גם ננית שקפלן נקט במקרה זה, כבמקרים רבים אחרים, בלשון של גזומה והרשעה שעה שבא לדון את חברו, הרי בכל זאת היה שמו של צ'רניאקוב מבחינה נעלם באוני רבים.

א. הרטגלס מספר בזכרונותיו כיצד נתמנה צ'רניאקוב לנשיא הקהילה וכחמשך הזמן ליושב-ראש היהודי-ראש. מסתבר, כי לא היה זה מינוי בפר, אלא צ'רניאקוב עצמו טרח להשיג את התפקיד. לדברי הרטגלס, בימי מצור וארשה, בספטמבר 1939, פגש את צ'רניאקוב במשרדו של ראש העיר, סטאזינסקי. לשאלתי, מה מעשהו במשרד סטאזינסקי, ענה גלוי, שהוא מנסה לשיטתו נשיא הקהילה. למחרת הראה לי צ'רניאקוב בשמחה תעודת מינוי רשמי לנשיא הקהילה... כאחת הישיבות הראה לי צ'רניאקוב את כרטיסי הביקור החדשים שלו, עליהם היה כתוב בגרמנית: "סינאטור מהנדס אדם צ'רניאקוב, יו"ר הקהילה היהודית בווארשה". תמונה ושאלתי, מדוע הדפיס את הכרטיסים בגרמנית, הוא ענה, שברצונו להשתמש בהם בפגישותיו עם השלטונות הגרמניים. כראש הקהילה, לשאלתי, מדוע כתב שהוא סינאטור בשעה שאינו, הסביר לי שברשימת המועמדים למינוי סינאטורים נמצא שמו אחרי פרופסור שור שנתמנה. כיוון שהלה עבר לכיבוש הרוסי, הרי הוא תופס את מקומו באופן אוטומטי, אלמלא ברחת הממשלה הפולנית מן הארץ. בעיקר יש צורך בכך, כדי שהגרמנים יתייחסו אליו ביתר כבוד³. דברים אלה של הרטגלס, שאין להטיל ספק במהימנותם, לא בלבד שטבחיירים כיצד נכנס צ'רניאקוב למהותו אלא מצביעים על נטיות האיש לקארייריזם. צ'רניאקוב מתואר על-ידי אחדים מכותבי הרשימות בימי השואה כאדם רודף כבוד ושתלטן. רינגלבלום דיבר על "ההתרפסות המגעילה בפני נותן המעות" (ברשימה מ-14 בנובמבר 1941) ובמקום אחר כתב כי "היחס אל צ'רניאקוב הוא כאל אֵליל. התביעות שלו אינן נושא לחיכוח. כל מלה שלו היא פקודה. בכלל, העתקה וחיקוי של עקרון המנהיגות" (רשימה מ-26 באפריל 1941)⁴.

האם היומן מאשר את דיוקנו של צ'רניאקוב כאדם צמא שלטון ולהוט אחרי התפארות עצמית חיצונית, לא בלבד שאין למצוא ביומן אישור לתמונה זו של האיש, אלא להיפך, צ'רניאקוב בשיח עם עצמו מצטייר כאדם הסובב משא כבד מתוך כוונה והוא יודע להעריך כראוי, בשמץ ליגלוג והומור של בעל נסיון, את הסקסים והעטרת תשבחות חפניות מצד מלככי מנכא המסתופפים מסביבו. נכון הוא, אין היומן כולו נקי ממעשים המעוררים

¹ "סטאזינסקי" סטפאן, ראש העיר של וארשה בזמן פרוץ המלחמה, סמארנטי הגנת וארשה בתקופת המצור, הוצא להורג על-ידי הגרמנים.

תמיתה. כך לרוגמה, רושם צ'רניאקוב ב"4.242 בפנקסו: "האמן שליוניאק עשה לפי הזמנתי ויטראדים לחלונות בחדר העבודה של היר"ר. המונות מן התנ"ך, הם עלו יפה מאוד." ושישה ימים מאוחר יותר: "האמן שליוניאק גמר את הוויטראזים על חלונות חדר העבודה שלי. אני מזמין ויטראזים בשביל אולם הטקסים של הקהילה". ונשאלת השאלה כיצד זה היה ראשו של נשיא פנוי לוויטראדים בפברואר 1942. בעת שכבר הגיעו הידיעות על הגירושים ההמוניים והר לשמועות אלה כבר מצוי בדפו יומנו. אולם הזמנת הוויטראדים היא תופעה יוצאת דופן על רקע היומן. צ'רניאקוב ידע היטב כי מאשימים אותו בחולשה לטקסים וחגיגות שאינם הולמים את הזמן, ועל כך הוא כותב: "רבים מעלים נגדי טענות על שאני עורך ששופים לילדים, פתיחות חגיגות של גינות, שמננות תוסורת וכו'. אני נזכר בסרט: אניה טובעת ורב החובל — לשם צידוד רחם של הנוסעים — מצווה לתוסורת הנאו שהנגן. אני החלטתי לחקות את רב'תחובל הזה". (8.7.42).

לצומת זאת מוכיח הכותב פעמים רבות כי היתה לו הערכה מפורחת של תפקידו וטעמו במערכות העתים, משורות אלה יותר מהכתוב על כל שאר הנרשאים המועלים ביומן. משתקפת הטרגדיה של האיש. "עדיין הנני דרוש לנולתי. פחות מכל הנני דרוש לעצמי" רושם צ'רניאקוב (24.12.39). אני קורא הרבה בלילות ואני מקנא בכל גיבורי הסיפורים על שהיו בימים אחרים". (26.12.39). הוא גם מנסה להתפטר ונרתע נוכח התגובה של הנאצים: "נוכח כל הבעיות האלה פניתי אל אס"אס, שיפטרני ממשרת הנשיאות, שכן בתנאים בלתי נורמאליים אלה אינני יכול להנהיג את הקהילה. בתשובה לכך נאמר לי, שלא מייצעים כזאת". (26.1.40). וחלומו הכמוס הוא: "חלמתי הלילה על מיזל". שהעברתי לידי את הקהילה. מה נהדר החלום הזה!" (2.7.40). ואת יום הולדתו ה-60 הוא מתאר במשפטים עצורים ונראה שהטקס שעורכים לכבודו משרה עליו רק עצב, וכעבור שנה הוא רושם: "בבוקר הקהילה. משלחות הפקידים. כל היום ברכות. סעם שניה אינני מקבל על עצמי להיוולד. זה ענין מייגע מדי". (30.11.41). ועוד: "בגאזטה וידובסקי" נדפס שיר תהילה (תנפני) לכבודי" (3 ביוני 1941).

צ'רניאקוב משמיע קיסרוג חמור נגד העסקנים שעזבו את פולין. הוא רואה בנמלטים, עריקים, שהפקידו את הציבור ומדבר עליהם בבוז ובביטול. צ'רניאקוב מספר ביומנו כי אדם, לפני עלייתו... בא לבקש ממנו שיחזור ממס קהילה. כאשר צ'רניאקוב סירב, הטיח האיש בפניו: "אני אזכור זאת". על כך אני — כותב צ'רניאקוב — מנוול, אני אזכור שהעמדת פנים של מנהיג ועכשיו אתה בורח ועיוב, יהד עם דומים לך, את המוני העם במצב איום" (20.2.40). ושיחה אחרת: "לפי זמן מה היה אצלי הצריר ב. שמע מפי את דעתי השלילית על היהודים שברחו ובורחים. על העסקנים שבדומה לקרנר...".

* מאוריצי מיזל, הושבראש האחרון של הקהילה היהודית ביארש. עבר לצד הסובייטי. נמל בידי הגרמנים בימי המלחמה הנרמנית-סובייטית ונרצח על ידם.

** עתון יהודי בשפה הפולנית שהיה יוצא בטוּך זמן מסוּך בחסותם של הגרמנים. הוצא לאור בקראקוב.

*** בראשית ימי המלחמה ניתנה עדיין אפשרות של עליה ליחידים שהיו בידיהם רשיונות מוכנים.

**** משה קריר, בתגדם, ממנהיגי הציונים הכלליים בפולין, היה חבר המנאט הפולני, עלה ארצה בראשית 1940, נפטר בשנת 1966.

מוסיפים בצביעות. שהם יעזרו לנו משם (בתרומות כספיות). נענה בראשו לאות הסכמה ערה, לבסוף הודיע, שבעצם — רוצה גם הוא להגה, וזאת בעיקר כדי לתת לנו עזרה. אומר זאת בעצם ישיש בעל שריר לב חולני" (11.5.40). ומאחר הרבה יותר מחאר צ'רניאקוב התנגשות עם ד"ר יצחק שיפר, היסטוריון יהודי בעל שם. "בעת האסיפה יצא ד"ר שיפר שוב פעם מגדרו. אחר שהעמיד כנגד הנוכחים (אנשי היודנראט) את "הסחנכים", שאלתי, היכן הם הסחנכים? האם יש לחפשם בין אלה שברחו או בין אלה שלא חספיקו לעזוב את הארץ..." (5.10.41). מותר להניח כי במקרה זה הרגישות המיוחדת של צ'רניאקוב לא היתה רק פועל יוצא של הטינה כלפי אלה שעזבו את פולין. האבחנה בין אנשי ציבור "סחנכים" ואלה שאינם סחנכים, משמעה קיטרוני מפורש המכוון נגד אנשי היודנראט. צ'רניאקוב ידע היטב כי אף אותו אין כוללים בחוג האנשים אותם ראה יהדות פולין כמנהיגות לגיטימית. בנקודה זו היה צ'רניאקוב רגיש ללא ספק ובמקרה זה גם נתן ביטוי לזעפו.

פעמים רבות הגדיר את צ'רניאקוב כאדם השייך בעצם לציבור היהודים המתבוללים ובגישו הראשם ביחס של העדפה שהוא מגלה כלפי מתבוללים ומשומדים. טיעון חריף כזה נכלל בכתבי רינגלבלום. "על הסענה — כותב רינגלבלום — כי הוא, צ'רניאקוב, סובל משומדים ומעלה אותם למקומות רמים, כמו לדוגמה, מקרהו של פרופ' הירשפלד". השיב כי אין הוא יכול לגשת לבעיה מנקודת ראות יהודית אלא כללית ארצית. הגישו איננו מדינה יהודית, אלא טריטוריה בתוכה מתגוררים גם משומדים, ומשום כך יש לנהוג בהם יחס של שוויון.¹⁰ בהקשר זה מוסיף רינגלבלום ואומר כי במקום שהמומרים יתבוללו בין היהודים, מתחולל דבר הפוך והם משפיעים על היהודים בכוח של התבוללות. מרחיק לכת הרבה יותר בהקצתו הישירה כלפי צ'רניאקוב כתומך במתבוללים הוא יצחק קצנלסון, ב.פנקס ויטלי" הוא רושם: "באירגון המשטרה אשם, זקן הקהילה צ'רניאקוב, שחיבה יתירה נודעה לו למשומדים, שונאי מוצאם ביותר, זאת הקללה. זאת הספחה — היתה בעוכרינו לכתחילה. צ'רניאקוב עצמו — כפי שהביע במסיבת ידידים צרה: "המשומדים! הן גם אני רק במקרה הנני יהודי, אני עמדותי על סף המרת דת..."¹¹

מה אומר בענין זה היומן של צ'רניאקוב? האם הדמות העולה מרשימות היומן היא דמות של מתבולל והאם נוכל לאשר, על סמך הכתוב, שצ'רניאקוב סייע להתבססות של סומרים בעמדה מפתח בגישו? מענין הוא שלסרות העובדה שנושא זה העסיק את אנשי הניטר וקיימות עדויות שצ'רניאקוב נתבע לתביע בענין זה את עמדתו, הרי אין אנו מוצאים ביומן התייחסות ישירה לענין. עם זאת, סבורני, כי ניתוח היומן מוכיח כי צ'רניאקוב היה אמנם יהודי מתבולל, ומצוי בו גם חיזוק לסענה, שצ'רניאקוב העלה סומרים לתפקידים אחראים בגישו. צ'רניאקוב מעיד על עצמו שהוא קורא הרבה בלילות, הספרים השונים שהוא מזכיר, העולם האסוציאטיבי ששזור פה ושם בדימויים מעולם הספרות, הם כולם מתחום הספרות הפולנית או הכללית, ברשימות של צ'רניאקוב מרשבות תשומת לב שתי הערות שמתייחסות לפרופ' בלבן.¹² בהערה ראשונה מוזכר שמו

* פרופ' לודביג הירשפלד, בקטלוגו בעל שם צולמי, סופר, היה כלוא בגיטו, היה מקורב לצ'רניאקוב ופעיל בארגון קורסים בגיטו.
** פרופ' מאיר בלבן, מבכירי ההיסטוריונים היהודים בפולין בדורות האחרונים, ניספה בתקופת השואה.

של בלבן. במקרה שני אין מופיע שמו, אך כנראה אליו סתכוון הכותב. כ"40.23.4 כותב צ'רניאקוב: „בלבן נתן לי את חוברתו על עלילת דם. אני העלוב, מה עשיתי לזי". ושוב כ"40.16.5: „היסטוריון אחד מביא לי מדי פעם בפעם את ספריו לקריאה. ואני האומלל, מה עשיתי לו שהוא מטיל עלי משא זה?" ולמה באמת יכול היה להתכוון ההיסטוריון הישיש שהיה מביא ממחקריו ההיסטוריים לראש היודנראט האומלל בתקופה האומללה? סותר לתנית, כי בלבן ביקש לקרב את האיש למקורות, למוקדי הסבל והמבחן, של קורות ישראל וביקש לקחים מקורות עמו. צ'רניאקוב מזכיר שמות של אנשים שמתו בניסו ומותם הטביע עליו רישומו. גם בהערות מסוג זה בולטים שמות המתבוללים. עוד אעסוק בסוגיה החשובה של תחושת השייכות של צ'רניאקוב אל המוני העם והחיבור עם הציבור הגיטואי. אציין רק שהקטרים האלה היו, לדעתי, רופפים. אני מניח, כי מחמת העובדה שצ'רניאקוב התגורר בדרך כלל בסביבה רחוקה ממרכזי החיים היהודיים בעיר ועל חוג מכריו הקרובים נמנו אנשי האינטליגנציה היהודית המתבוללת, הרי היה קשה לצ'רניאקוב להתוודות זהות מלאה עם המוני היהודים ברחובות העוני ובשפל הגיטו.

ולפחות במיני אחד מזדקרת הנטיה של צ'רניאקוב להקיף עצמו משומדים. המינוי הוא חשוב ביותר. כ"40.27.10 רושם ביומנו ראש היודנראט: „אתמול מיניתי למנהל שירות הסדר (המשטרה היהודית) את סגן־האלוף שרינסקי. מסתבר מכך שיוזף אנדווי שרינסקי, משוטט ולפי השמועה גם שונא ישראל, ששמו יצא לשמצה בגיטו. לא נכפה עליי הגרמנים אלא נבחר ומונה על ידי צ'רניאקוב. המניע של צ'רניאקוב להטיל את הפיקוד על שרינסקי דווקא הוא ברור. שרינסקי היה קצין משטרה גבוה במשטרה הפולנית ועל כן גם בעל מקצת בתחום זר ורחוק מיהודים. עם זאת, ההכרעה להפקיד הפיקוד חשוב כל כך בידיו של מאמר מעידה שבעיניו של צ'רניאקוב החשבון המקצועי התועלת כמיכול ורצונו להפקיד על השילוב כביכול בעיר הפולנית נברו על השיקול הציבורי והלאומי היהודי.

ד"ר יוסף קרמיש, מעורכי הספר, קובע במבוא המקיף ליומן ש„הוא [צ'רניאקוב] שקד לקשור קשרים עם הקהילות הגדולות ביותר כדי לגבש עמדה יהודית אחידה”.¹² חבל שד"ר קרמיש, המבסס בדרך כלל ניסוחו על תומר מסייע מפורט, מסתפק הפעם בקביעה סתמית. בלי להביא לה סימוכין מגוף הכתוב, לפי דעתי, אין למצוא אישור להנחה של ד"ר קרמיש, ושם דווקא תהיפך מתגאמר על־ידו מתקבל מקריאת היומן. בלי משים שואל עצמו הקורא משום מה לא ניסה צ'רניאקוב ללמוד גזירה שווה מהמתרחש במקומות השונים ולא השתדל לתאם עמדות עם עמיתיו בערים ובגישאות אחרים ולהגיע למסקנות משותפות. צ'רניאקוב מספר ביומנו על פגישת עם רמקובסקי. זקן גיטו לודז', ואומר עליו בצדק: „זהו בן־אדם מתרברב. חכם בעיניו ושוטה. הוא מביא נזק, הואיל והוא חוזר וטוען בפני השלטונות שאצלו טוב.” (16.6(5).41). אך הידברות ושיתוף פעולה לא מוזכרים כלל וללא ספק לא ניתן היה גם להגיע לשיתוף פעולה עם אדם כמו רמקובסקי. אכן, ישנה פיסקה ביומן אותה ניתן לפרש כסימן לחיבור עם ראשי קהילות אחרים. כ"40.26.2 רושם צ'רניאקוב: „בבוקר, בשעה 8, החייצות עם ה-ג'וינט” ועם יו"ר קהילת קראקוב בדבר נסיעת בורנשטיין מן הג'וינט לקראקוב. הקו המנחה: הג'וינט בווארשה ונציגותו בקראקוב, וכו'.” זה הכל. בעיניי סעד היה קיים ארגון בהיקף רחב * רומקובסקי מרדכי, ראש היודנראט בגיטו לודז'. שמו יצא לשימצה כמשתף פעולה צייתן עם הנאצים ותקיף בלפי חרשבי הגיטו.

יותר תוך קשר הדוק עם קראקוב. מרכז הפעולה הזאת לא היה ביוזנראט. מאז אותה רשימה שסומנה בראשית שנת 1940 אין למצוא יותר עקבות להתיעצות וקביעת קו מתואם עם קראקוב ונציגי קהילתה. ושוב, ההיפך הוא הנכון, כיוון שבירת הנגראל גוברנאמנט היתה קראקוב ובעיר זו היו ממוקמים המשרדים המרכזיים. הרי היו עיני היוזנראט הוראשאי מופנות לעתים לקראקוב. צ'רניאקוב עצמו ואנשי היוזנראט ביקרו בקראקוב. דבר זה מודגש ברשימות. אך בשום מקום לא מדובר על פגישת עם נציגי הקהילה בדיון משותף על הענינים הנוגעים לציבור היהודי ככלל.

ב.

כבר הסתכלות כללית ביותר ביומן מלמדת שיושב ראש היוזנראט בווארשה היה נאלץ לעסוק הרבה במגעים עם הגרמנים. גם המתה הנפשי הבלתי פוסק, בו היה שרר האיש, נבע בעיקר מאותה חרבה מורטת עצבים. באמצעותו של יושב ראש היוזנראט היו הנאצים מחזירים את הצווים והתקנות לתוך הציבור היהודי הגיסו. צ'רניאקוב היה אחראי אישית בעד מילוי ההוראות והמשאלות המחמירות בלי הרף. החומר המדויק והרוב שמגיש היומן מאפשר לשחזר תמונה כרונולוגית כמעט מלאה של פעולות הממשל הגרמני-הנאצי כלפי יהודי וארצה מתחילת הכיבוש עד ימי הגירוש ביולי 1942. דרך היומן ניתן להכיר מקרוב יותר את הנאצים השונים המופקדים על עניני הגיסו באורח בלעדי או חלקי וכן מתקבלת תמונה כוללת על המדיניות הנאצית, שיטות האדמיניסטרטיביות ואמצעי הכוזב הציניים שהיוו חלק אינסגרלי של הממשל והמדיניות. היומן מספר על תכנון של ההוראות והתקנות, סוגה מאסרים אינדיבידואליים וקבוצתיים, מפרט סאנקציות וקטגוריות. מבחיר את הדרך להקמת הגיסו, והשינויים התכופים שהוכנסו במפת הגיסו.

צ'רניאקוב מספר על פגישות יום-יומיות עם אנשי הס"ס, הגסטאפו, משטרה ופקידים אזרחיים גרמניים. האם הם עצמו כמכשיר משחק המונע בידי הנאצים, המנוצל אך ורק למען קידום התכניות של האויב המושבע? אם כי כזה למעשה תפקידו האובייקטיבי של צ'רניאקוב, הרי אין זו בדרך כלל תחושתו הסובייקטיבית. בכך בראש וראשונה מתגלמת הסטראגיה בה שרר האיש. הוא איננו משלים עם תפקידו, שגזר על ידי הנאצים מלכתחילה, הוא סתרוץ ממשרד למשרד ומפקיד לפקיד ומנסה להפעיל השתדלויות ונימוקים, שמקורם בזמן אחר ואקלים רוחני אחר. הוא משתדל לבטל גזירות או להמתיקן. הוא גם מבקש להשיג הישגים. הנאצים שמים לאל את הנסיונות של האיש, משפילים אותו, אוסרים אותו ומענים את גופו, אך מצד שני משליכים לעומתו באורח מחושב גם פירורי הסחה. מה רשם נתקל צ'רניאקוב בגרמני שלא התנכר כליל לדמותו האגרסיבית ההומנית ושגישת מעודדת מעין זו מפרנסת את התקוות המקננות בלב ראש היוזנראט. עם זאת, תוך המאמץ המיזיפי ונסיונות בלי הרף להבקיע בראשו את הקיר, מתגברת בו העייפות או תוקף אותו היאוש. פורצת זעקה מלבה, הוא רואה את מצבו לאשורו: "מכל העמל — כפי שאני רואה — אינו יוצא דבר. ראשי מתחיל להתבלבל. אף צעד חיובי אחד! אסור היה. שמנות המזון תוגדלנה, ההר הוליד עכבר, האוכלוסין יקבלו, כנראה, 300 גרם סוכר לחודש, 100 גרם ריבה לחודש. ביצה אחת לחודש 100 גרם תפוחי-אדמה לשנה. הלחם נשאר כמו שהיה. על הגדלה אין לדבר." (1.11.41) צ'רניאקוב עמוס דאגות כספיות, מייגע את ראשו כיצד לכלכל את משק הקהילה. הוא חייב מדי יום לספק סכספה של

אנשים לעבודות כפיה. עם הזמן מוטלת על היוזנראט החובה להכין משלוחים של עובדים הורצאים לתקופות ממושכות למחנות עבודה. מאידך גיסא הוא מתרועץ בלי ליאות כדי להשיג מה רשם הנחה פורתא. ויתור זעיר על הקו הנקשה. הגרמנים מבטיחים הבטחות. גרמני אחד מפנה אותו לרעהו ובסוף כל צמלו לשוא. כך מסתיים המאמץ הממושך כדי להשיג פית"ני בשביל הגיסו (גן קראשינסקי). כך מסתיימת על פי רוב ההתערבויות במקרה של מאסירים. לעמים רחוקות מסתמן גם נצחון מה. כגון הבשורה על פתיחת בת"ר ספר יסודיים לילדי הגיסו (5.9.41).

שני תחומים קרובים ללבו של יושב ראש היוזנראט ובענינים אלה הוא מוכן להפציר בעקשנות ובהתמדה. המדובר בעניני חינוך והצלת חיי אדם. כאשר מדובר על טיפוח החינוך מוכן צ'רניאקוב לתת ידו לסידורים חשאיים. החושפים אותו בפני שלשינים. הוא עורך מאבק ממושך כדי להציל קבוצה של אסירים. נידונים למוות. ב"1.42 רשם צ'רניאקוב: "בבוקר הקהילה. אחרי כך אצל אורסואלד". הצעתו. שיפנה אל השלטון העליון ויבקש שישחררו את הנידונים למוות (בבית הסוהר היהודי). יתא זה פיצוי בעד הפרוות שסופקו.¹³ הדגשתי שביקשתי מכסה מון נוספת לאותה המטרה. אולם מוטב לי לוותר על המון. אם באה בחשבון הצלת אנשים רבים כל"כך". כעבור כמה ימים הוא חוזר לאותו ענין: "(אורסואלד) הודיע. שהמושל נוטה. בהתאם להצעתו. לשחרר את הנידונים ואת אלה שדינם עומד להיגזר. אם נספק 1500 פרוות צאן חוך שבוע ימים. תנעתי את כל הגלגלים כדי לבצע את המשימה הזאת. ישנם כרגע 40 נידונים למוות. ובכלל כלואים כ"800 אנשים." (9.1.42) הגרמנים. כדרכם. הופכים את הבקשה של צ'רניאקוב לשיחרור הנידונים (רובם. ביניהם נשים וילדים. מואשמים במעבר בלתי לגאלי דרך גבולות הגיסו לשם הברחת מון) לעילה לסחטנות. הפעם הם דורשים פרוות בנוסף לכל הפרוות שהתחמרו בגיסו. היוזנראט ביוזמתו ובהשגחתו האישית של צ'רניאקוב עורך מגבית מיוחדת. תמורת הכסף שנאסף משינים פרוות מספקים פולנים ובדרכים אחרות. ואלה מוגשות ככופר נפש לפדיון הנידונים. צ'רניאקוב עוקב אחרי עיבוד הפרוות הנעשה בגיסו. ב"16.42: "בבוקר הקהילה. ביקרתי בסדנה לפרוונות ברחוב גנישה (מצילי שיער לשם הצלת אנשים רבים כל כך). בחדרון עלוב — קרה. הפועלים עבדו כל הלילה. לרוץ המזל עובדו רק 120 יחידות. בעבודה נמצאות 300. כהוצאה מהעיסקה משתחרר חלק של האסירים. ב"17.3.42 רשם צ'רניאקוב אחת התהטרסמויות המועטות שמבצבצת ממנה ההתרשנות של האיש: "קיבלתי תצלומים משיחרור האסירים מבית הסוהר היהודי. בתצלומים אף נראית שמחת ההמון שנתקהל. זאת היא הפעם הראשונה שאני רואה בת צחוק של הגיסו. על פניו של משוחרר בת צחוק". הדבר אירע במרץ 1942. ביולי. כעבור ארבעה חודשים החל הגירוש הקטלני. נעקרו כ"300.000 יהודים. בערך 85% מכלל יהודי ארשה באותה עת. צ'רניאקוב חש הקלה משום שעלה בידו להסיר את המערכת מעל עשרות נידונים ומאות שרונים בסכנת מוות. אך המושל שהעניק כביכול את החנינה תמורת הפרוות הנוספות. ידע היטב. כי ראש היוזנראט הובל שולל באורה ציני ובא הקץ על כל יהודי ארשה. כולל נדבני הפרוות להצלת הנפשות והנידונים כאחד. לכן התמנה הסובייקטיבית הטובה של צ'רניאקוב צפויה לכשלון תבילי נמנע. הורשג שבא בטאמציים רבים כל כך הוא רק הישג מדומה. שמסייע לגרמנים לזרות אשליות ולהרדים את ערנותם של היהודים.

* הקומיסר הגרמני הממונה על "הרובע היהודי" (הגיסו) בווארשה.

אמרו עליו, על צ'רניאקוב, בשמץ ביטול, כי היה שתדלן בחקופה בה בטלה השתדלנות מן העולם, ואמנם כזה ניסה להיות בכל כוחו, שתדלן לפי דרכו. האם יש להקיעו בשל כך? מצויים כיום חכמים לאחר מעשה המוכיחים מתוך לימוד הלקחים שמוטב היה אילו לא היו היהודים באים כלל במגע עם הנאצים ומושכים ידם מכל הסדר עם השלטונות. את החיות הזאת ביססה ברוב בסחון עצמי ולמדנות יומרנית חנה ארנדט. הקושי הוא רק בכך שהנאצים שנקלעו למבוכה הזמן לא ידעו ולא יכלו לשער מה שידוע היום לכולנו¹¹. נכון הוא שפעולת הידנראט באותה תקופה לא יכלה להתנהל אחרת מאשר במסלול השתדלנות. השתדלנות מוטיבית במסכות ובזמנים שבהם אין לו ליהודי זכויותיו מובטחות כחוק ואין בכוחו לשען לייצוג פוליטי ולמאבק פוליטי פעיל. השתדלנות נאחזת במשאומתן של היחיד, זריז לשון ומעשה, הידוע להתהלך עם תקיפי עולם. על פי רוב ניצב השתדלן לא לפני גוף, אלא בפני שליט יחיד, שהוא גוזר ומצווה על הדברים לפי ראות עיניו והיהודים הם בני-חסותו. תמורת ההנחות שהוא מבקש לקבל מציע השתדלן לשליט הנאות חומריות ונאמנות ללא סייג. נכון הוא — האמנציפאציה והשוויון האזרחי סילקו את השתדלנות — היא נשארה בזכרונם של הבריות כמעין צורה של השפלה עצמית וקיום בחסד הפכפך, הנאצים החזירו את התייחוד השתדלני לחיים כמישור יחיד של מגע אפשרי בין היהודים והשלטון. עם זאת, כשם שכל צורות מינהל ופעולה שתקיימו בחקופה הנאצית ניתנים רק להגדרה חיצונית וזה עם תקופות אחרות, אך למעשה מבוז בהם הייחוד של הזמן והזר. כן אין דומה השתדלנות תחת הכיבוש הנאצי עם השתדלנות הידועה לנו בגילגוליה השונים בגלויות אירופה. השתדלן היודנראטי סבור היה שהו שתדלן, אך למעשה הוא שימש בתפקיד שהטילו עליו הנאצים בתקנות חשאיות. המפורסמת ביותר מהפקודות האלה היא איגרת הבוק של היינריך שכתב ב־21 בספטמבר שוגרה למפקדים של יחידות מיוחדות ליד משטרת הבטחון, ובא נאמר ש-„על המרצות [יודנראטים] לשאת באחריות, במלוא משמעותה של מלה זו לביצוע כל ההוראות שניתנו ויינתנו — בדיוק ובמועד שנקבע“¹². השתדלן היודנראטי לא בלבד שלא נשמר לו חופש פעולה מטעם שולחיו, אלא הוא גם לא יכול לשטח בקשתו או תחינתו בפני גורם קובע או מקשיב למצוותיו. במקום המושל הכל יכול, או בארכהו, נפגש השתדלן היודנראטי עם סקיד או איש-צבא המשובץ במנגנון הירארכי אדיר ונוקשה עד מאוד. לראש היודנראט ניתן להגיע לכל היותר לדרגים הנמוכים או הבינוניים של הפקידות ושלוחות הכיבוש. היומן של צ'רניאקוב מוכיח את הדבר בעליל. ראש יודנראט זה או אחר תלה תקוות בגרמני אלמוני שהסביר לו, כביכול, פנים ובנה על כך תקוות רבות. התוצאה היתה תמיד זהה. לנאצי פלוגי לא היתה סמכות של ממש. הוא פיזר הבטחות תמורת שוחד או מתוך חישובים חכמיים וכברא העת נתנלה כמסענת קנה רצון. לכן היתה זאת בסהותה שתדלנות אוטללה ונעדרת סיכוי.

צ'רניאקוב כשתדלן לא בלבד שהיה מונע על-ידי רצון עז לעזור באמת ובתמים לבני-עמו, אלא שביקש ככל האפשר לשמור גם על כבודו וזקופת קומתו האישית. מה ושמ הוא אינו נרתע להסיח דברי תוכחה כלפי הגרמנים, מקבל אזהרות, מכונה „יהודי חרצפני“ ופעמיים מושלך למאסר, כמו כן, שעה שאורכת סכנה לחברי היודנראט, מוכן צ'רניאקוב ליטול את הסיכון על עצמו ומחפה על עמיתיו. גם באותם מצבים בלתי חשוכים לכאורה, שעה שביקשו להשפילו כיהודי, התגונן צ'רניאקוב לפי דרכו. בחצר

[ארמון] בריהל — הוא כותב — צעקו אלי מסכונות: „הסיר את הכובע“. לא הסירותי.“ (8.5.41) וב'21.5.42, חודשיים ושני ימים לפני קיצו הטראגי של צ'רניאקוב, מסיח צ'רניאקוב כלפי עצמו את הקושיה הנוקבת: „היספיקו לי כוחותי, כדי להתחזק עצמי ברמה של כבוד?“

1.

כאמור, השפעתו הישירה של צ'רניאקוב על הענינים הפנימיים בניטו ניכרת פחות מאשר פעילותו הייצוגית כלפי חוץ. המגרעת הזאת, אם לא נראה בה התצלמות מדעת, הרי שמטירה את ראש היודנראט באוירה פאראדוקסאלי באור חיובי במידת מסוימת. כי המאון הכולל של היודנראט הווארשאי הוא שלילי בהחלט. שניים מעורכיו של הספר „יומן ניטו וארשה“ לאדם צ'רניאקוב — נחמן בלומנטל ויוסף קרמיש — ניטו בשעתו בשורת עבודות לסכם את פעולותיו של יודנראט זה. נראה לי כי מן הראוי להביא את דבריהם כאן בתור סך-הכל סיכומי תמציתי. „היודנראט — כותב נחמן בלומנטל — השיג מסכונות גרמניות ושלטון יחיד ברחוב היהודי בפרט לאחר הקמת הגיטו וסגירתו. בליט ברירה הוא נאלץ לעסוק בשורה של בעיות, שחרגו הרחק מתחומי המסכונות של הנהלת הקהילה בפולין בזמנים כתיקונם. בו ברגע שהגיטו נעשה סגור ומסוגר, קיבל היושב-ראש שלו לידיו למעשה את מסכונותיו של ראש עיר באותו חלק של העיר, מלבד סח שאנוס היה לקיים את עלטונו בתחומים אשר בימים כתיקונם היו נתונים לשלטון האזרחי (השירות המשפטי, דואר וכדומה)“¹⁶. בהמשך הדברים באותו מאמר מציין ג. בלומנטל שבתחילת דרכו היה היודנראט מורכב מאנשים בעלי מעמד ורצון טוב, אך „במרוצת הזמן התרחקו היודנראט והמשטרה היהודית מן העם שמקורו יצאו ואשר קודם לכן — בשל המושג המסולף שהיה להם על האוטונומיה היהודית — הם אמרו לשרתו. ואילו בסופו של דבר הם נעשו כלי-שרת בידי אלה שמסרו את השלטון בידם. מבצעי רצונו של השליט. והדבר קרה כל כך לאט, כל כך בהדרגה וקמעה קמעה, עד שהם עצמם לא הבחינו בכך.“¹⁷ ואילו ד"ר י. קרמיש מגדיר את שיטות העבודה של היודנראט בעבודתו „ניגודים מעמדיים בניטו וארשה“, כדלקמן: „היודנראט“, רשות הביצוע המעשית והמסדירה של הפקודות הגרמניות בניטו, נחפז בעלי-כורתו לכלי מכשיר לדיכוי האוכלוסיה היהודית. על-פי הרכבו הסוציאלי היה קשור לרוב עם השכבות האמידות ונתן חסותו קודם כל לשכבות אלו בשעת הגזירות מפני שילוחים אל המחנות. מפני עבודה קשה במקום וכדומה. השכבות האמידות התגוננו מפני מדיניות-ההשמדה הגרמנית בעזרת השוחד. השחיתות ושתן דמי-לא-יחרץ היו תופעה כללית. שפשתה בתוך חוגי השלטון הגרמניים וכן בקרב היודנראט ומוסדותיו.“¹⁸ ובנוגע למדיניות המיסים, אחת מנקודות התורפה הבולטות בדרכו של היודנראט הווארשאי, קובע ג. בלומנטל: „אולם עובדה היא כי במדיניות המיסים השניא היודנראט את עצמו על המוני התרשבים וסייע לכך, שבניטו יוצרו הבדלים עצומים בין עשיר לעני. במידה שלא נודעו כמהם בשום גיטו אחר.“¹⁹ בנושא זה של סחיטה המיסים אומר ד"ר קרמיש: „הדיכוי הסוציאלי של היודנראט בלט במדיניות המונופול של מיסים עקיפים, שנפלו בעיקר על שכמם של דלי העם השושי הכוח ומזי הרעב. העשירים שעשו עסקים גדולים, היו משוחררים ממיסים כמעט לגמרי. הנה כך הנהיג, למשל היודנראט מס מיוחד על תלושי-הלחם. עתונות

המתחרת בגיטו יצאה בתריפות נגד הטלת המס של 60 גרושים לקילו של לחם קצוב לפי הנוסח "הכל שווים" — תחת להטיל מס זה על העשירים והאמידים.⁵⁰ הנוכל לשים, אם כן, פדות בין ראש היודנראט ובין המפעלים והחטאים המסורים של היודנראט כמוסד ציבורי רב עצמה בגיטו? האם יש הגיון בהעשרת תשבחות תרומיות על האיש שחייב היה להנהיג את היודנראט מזה ובהקעה חרמשמעיית של המדיניות של אותו היודנראט ופעולתו מזה. אם נדבק היודנראט בשחיתות כדוגמת האוזנים הנאציים ואם הוא סיגל לעצמו שיטה של דיכוי סוציאלי המפלה לרעה את העניים — הנוכל לזכות כליל את צ'רניאקוב ולומר כי אין האיש נרשא באחריות כלשהי ל"מדיניות המזוועת" והמעשים המחרדיים.

כמובן, אפולוגטיקה בעלמא לא תסייע לנו להבהרה התמונה ההיסטורית המורכבת. צ'רניאקוב מדבר בסלידה מודגשת על גנצווייך (דמות גזעלית, נתעבת) ואגסי חבורתו ששימשו זרוע של הגסטאפו בתוך הגיטו.⁵¹ בלי ספק שהדחיה שחש צ'רניאקוב כלפי גנצווייך אינה נובעת רק מכך שגנצווייך לטש עיניו לתפקיד ראש היודנראט. צ'רניאקוב לא יכול היה לשאת את האיש ומעשיו. אולם סוכנים נאציים גלויים לחצאין ומוסורים לחצאין לא היו בני־בית אך ורק בכנופיותיו של גנצווייך. דמויות אחדות כאלה חדרו או התבססו בתוך היודנראט פנימה וצ'רניאקוב הכירם היטב.⁵² חנה, צ'רניאקוב הוא תקיף ומוקיע בלשון חריפה את הסחטנים והסוכנים למיניהם שמתוך לידנראט, אך אין אנו מתרשמים כי הוא קם נגדם באופן מתוך חרמשמעיית בתוך היודנראט.

על כך שצ'רניאקוב עמד על טיבם של אנשים שונים שבמחיצתו אנו מוצאים עדות ססייעת ביומנו, כאשר תקף אורסאלד את צ'רניאקוב והאשימו ש...אל המתנות [סחנות עבודה] אין חולכים הבריאים. הפגמים יסולקו, אולם יהיה רע אם המועצה לא תעשה את שלה. להקהילה יש שם רע. צריך להבריא את עניתי [לאורסאלד] שפרטנים אוכלים את הקהילה. נודמים לניוון ויש מנוונים." (23.5.1941) מסתבר שצ'רניאקוב לא נרתע להודות בפני הממונה הנאצי, הקומיסאר של הגיטו, שכיוונתו ישנם "מנוונים". וכיצד זה מתרחש צ'רניאקוב את העובדה שהוא סובל מנוונים, כלומר משהחלים במחיצתו, וסוכנים שונים של האויב, גם לכך מצויה החיחסות של צ'רניאקוב. ב. "סופרולי" [גלי אפר] של ז'רומסקי קורא אני: "כלום אין גם לי, תחת פיקחדי אני, בריונים, אנשי זרוע ורוצחים, בכל זאת אני שומר עליהם ומעריכם, שכן הם מסוגלים יותר מאחרים... הם תמה שייטיבו מכל איש לחלץ מצרה. במקרה של התנפלות." (7.1.1942) המובאה מז'רומסקי אינה שוורה במקרה בתוך כרוניקה יומית. אכן, צ'רניאקוב היה סבור, ורבים אחרים החזיקו בדעה זוה, שנסיונות הזמן הבלתי רגיל מהיכות הודקקות לאנשים ספוקסקים ובני בליעל, כי אנשים מסוג זה סוכשרים יותר ויכולים ביתר קלות למצוא שפה משותפת עם הנאצים ויודעים כיצד יש להציע להם שוחד ולהתחלך אתם.

ניתן למנות עיוותים רבים בהם הכתים עצמו היודנראט הווארשאי. נתעבב רק על שני תחומים בלבד, שעוררו התמרמרות והתנגדות רבה והם יותר מכל הולכי לקרע שבין היודנראט וההמון הגיטואי, התחום הראשון הוא, כאמור, ענין המיסים וניהול משק הכספים של היודנראט. בארכיון רינגלבלום נשתמרה רשימה ארוכה ומלאה של המיסים

* 12121111 עמד בראש חבורת בגיטו שבאורח גלוי פדות או יותר פעלו כסוכני גסטאפו.

השונים והמשונים שגבה היודנראט מתרשבי הגיטו. תרשימה כוללת 48 היטלים למיניהם. והקשה מכולם היה מס'הלחם. שהוטל על כל גולגולת. יותר נכון. על כל פה המבקש מזון. בלי להבחין בין יושבי הקאברטים מבזבזני הגיטו ובין הנזעים מרעב ברחובות. עם הזמן הונתנה שיטה של תלושי-מזון הניתנים חינם למדי-הרעב. אך הדבר בא במאחר והיווה אמצעי שלא עמד בשום יחס למצוקת החריפה. בכלל היתה המדיניות הכספית של היודנראט מבוססת על שאיבת הכנסות ממסים עקיפים או מהכנסת ישירה. ברם, להכנסה ישירה בגיטו (להוציא מבריתים וספרים שונים) לא היתה כמעט שום משמעות בפירסותו של אדם. הגיטו היה חי על נכסי העבר והיה ממיר את רכוש הדורות כאמצעי מזון חיוניים. המגמה להשתית את משק הכספים של היודנראט על ההכנסה הישירה היתה מבחינת ציזית חמור שפגיעתו בהמוני-העם הדלים הרעבים.

ד"ר קרמיש כותב בדבריו המבוא שלו ליומן, כי „מאמציו של צ'רניאקוב למנוע מדיניות זו של היודנראט לא הועילו בהרבה.“²² והוא מניח אחד לאחד רשימות המרכיחות שצ'רניאקוב עשה כל שביכולתו כדי להתגבר על הדרך הנלווה של היודנראט. הנה, במאי 1940 כינס א. צ'רניאקוב ישיבה בענין ההיטל המיוחד על הלחם. אך נתקבלה החלטה מנוגדת לדעתו. „עם זאת — מוסיף קרמיש — שוחררו ממס המוני אנשים: ב־6 בינואר 1942 רשום ביומנו, שהוא הגדיל את מספר המשוחררים ב־10,000; בכלל שוחררו 150,000 איש.“²³ תבולט בצירוף זה הוא עימות התאריכים. בין מאי 1940 וינואר 1942 מצויים בתוך הקיץ של שנת 40 ושנת 1941 כולת. והרי זוהי התקופה המחרידה של מוות המוני מרעב. של מוות ילדים ופליטים השרועים ברחובות הגיטה. של מניפות תבולצות רבבות חולים ותשושים. בשנת 1941 נרשמו 43,137 מקרי מוות. כלומר 10% מכלל תרשבי הגיטו מתו בשנה זאת. ועל מנת להיווכח כיצד השתקף תהליך תגזיפה מרעב אצל המורחים ביותר, נסמך שוב לרשימתו של ד"ר קרמיש מלפני שנים: „אחרי גבוה של מקרי מוות מחמת רעב נתנו „נקודות“ הפליטים והגולים כפי שמראים המספרים הבאים: בחודשים מאי-יוני 1941 היה חלקם של הפליטים במקרי המוות בכלל: מתפחות ברעב — 66%, משחפת — 12%, מטיפוס בחרות — 6%, מסיכות אחרות — 16%. באותו פרק זמן מתו בקרב הגולים מתפחות ברעב — 83.1%, משחפת — 3% ומסיכות אחרות — 13%... ניקח לדוגמה את בית-המחסה הגדול ביותר לילדים ברחוב לשנו 127. מן ה־4 ביולי ועד ל־15 באוגוסט 1940 היו שם 47 מקרי מוות ל־470 ילדים. כלומר 10%. בשנת 1941 היתה התמותה באותו בית מחסה (שעבר ב־25 בנובמבר 1940 לרחוב דוילנה 39) גבוה פי כמה. ל־600 ילד בממוצע היו בסאי 178 מקרי-מוות וביוני — 155.“²⁴ בהקשר לפרק זה של פעולה לתיקון העיוותים הסוציאליים בגיטו מסתמך ד"ר קרמיש במבוא ליומן. בין היתר, על הוראה של צ'רניאקוב לערוך סריקה במסעדות היקרות המועטות של הגיטו ששימשו מקום התכנסות למבריהים. משתפי פעולה עם הגרמנים ואלטנטיים מסוקספים בגיטו. נראה לי כי ההוראה הזאת של צ'רניאקוב לא באה כאמצעי לשיפור המער שבין השכבות השונות בגיטו. היא גם לא באה להרגיע את הוועם וההתמרמרות שעוררו המועדונים ומקומות חשק תיקרים בקרב המוני הגיטו. צ'רניאקוב ביקש לסלק את המזון היקר דברי המותרות שבמקומות אפלים אלה על מנת לסלק מהגיטו גורם המגקר עיני הגרמנים ונותן פתחון פה לשלטונות הגרמנים לסענת שכתוך הגיטו חיים חיי מותרות. הגרמנים צילמו את המסעדות הללו והפיצו את המראה כהוכחה שהדיבורים על המצוקה היהודית

הנוראה בגיטו אינם אלא תעמולה זועזעת אנטי־גרמנית. ריתירה מזה היהודים גם בעתות המלחמה לא למדו לקח והגטאות הטפיליות שלהם בולטות בעליל.

ב־10.5.41 רשם צ'רניאקוב: „היו אצלי עסקני „דטוס“ * ועוד. מבקשים שניקח 30% של כרטיסי הלחם מן העשירים ונחלק אותם בין העניים וכו'“. ההצעה הזאת לא נתקבלה מצולם. והרי היה בה הגיון והיא יכולה לתחיש צורה של ממש לרבים המתמוטטים ומתים מרעב. על רקע הניגוד בין ההצעות הראדיקאליות לתיקון מה במצב והעמדות ה„שוויר“ גיות“ כביכול של היודנראט חל הקרע בין עסקני ציבור החותמים והיודנראט. וכך יש לפרש את הודעת הפרישה שהגיש ד"ר שיפר ** ואחרים ב־16.5.41. נכון הוא. ב־2.2.42 כותב ראש היודנראט ביומנו: „אתמול התכנסה המועצה הכלכלית. באה לביטוי מורת רוח בשל הקו החדש שברצוני להנהיגו, דחיינו ליטול אמצעים מן העשירים לשם כלכלת שכבת העוני“. אכן, המגמה הזאת, המגמה החדשה, מסתמנת ביומנו של צ'רניאקוב רק בפברואר 1942. מצד אחד באה המגמה החדשה הזאת לרבים, רבים מאוד, מאוחר מדי, ומאידך ניסא היה מועד התמורה סמוך למאורע המכריע בגורל יהודי וארשה — הגירוש התמוני של יהודי וארשה.

המדיניות הסוציאלית הפגומה של היודנראט הווארשאי טבועה גם בדרך השילוחים למחנות עבודה. מראשית הכיבוש היו הגרמנים חוטפים יהודים — נשים וגברים — ברחובות העיר לעבודות שירות שונות. בחטיפות אלה לא העבדה היתה העיקר אלא ההתעללויות וההשפלות שבהן לווה. הרחוב הפך לזירת ציד והיהודים זיהו את החוץ עם סכנה מתמדת. מאוחר יותר קיבל על עצמו היודנראט לספק כמות קבועה של עובדים מדי יום והופסקו החטיפות הפראיות. חובה של עבודה חלה בימים מסוימים כמעט על כל הגברים. עם זאת, לא כולם יצאו לעבודה. בעלי המאה היו שוכרים תמורת השלום מחליפים שהיו עובדים בשמם ובמקומם. במשך הזמן התהוותה שכבה של מחליפים מתמידים, מבין העניים המרודים, ונקבעו העריפים קבועים תמורת יום עבודה בתחלפה. אולם כבר בשנת 1940 החלו הגרמנים תובעים בנוסף לעובדים באיזור העיר אנשים לשילוח למרחקים. במחנות כפיה אלה עסקו היהודים בעבודות חקלאיות עונתיות. כבישים, גישות, בנין וכו'. עד מהרה הסתבר כי הנאי חיים במחנות אלה (מוזן, דיוו, לבוש) הם בלתי אנושיים. ותוך זמן קצר הגיע איש המחנה לאפסית כוחות ועל פי רוב לא זוכה לחזור הביתה. כתוצאה מכך גבר מאוד הפחד בפני השילוח למחנות. הגרמנים קבעו את המכסות ואילו המשטרה היהודית היתה מוציאה לפועל את צווי הקריאה. אך למעשה, הלך למחנות רק סוג מסוים של תושבי הגיטו. ליד האנשים ששחררו מחובה המחנות מטעמי עבודה ואחריות למשפחה יכול היה לזכות בשיחרור כזה כל אדם ששילשל סכום מסוים לקופת היודנראט או דהף דמי־שחרור מן הצד לידו השוטר שבא לקחת אותו. בסיכום, נשלחו למחנות — העניים, התשושים וחסרי המגן. הטלת עול המחנות על המורעבים ואומללים ביותר בגיטו היא אחד החטאים החמורים של היודנראט הווארשאי. עקב התמרמרות, אי־ציות וביקורת חמורה שנמתחה על שיטה של שילוח למחנות נחלץ היודנראט למפעל סעד מיוחד לאנשי המחנות וקרוביהם. גאספו בגדים, מזון ותרופות למען הסובלים ואילו בקרב אנשי המחנות הגיעה השנאה ליודנראט למימדים כאלה עד

* ז'טוס — ראשי־תיבות של מוסד יהודי לעזרה סוציאלית שפעל בגיטו.
** ד"ר יצחק שיפר, מחשבי הדיסטוריונים היהודים, עסקן ציבור, נרצח במאידאנק.

שסירבו לקבל את המתנות שהיו חיוניות כל כך. צ'רניאקוב מספר ביומנו על קבלות הפנים שנערכו לנציגי היודנראט שבאו לבקר את האנשים במחנות. ב"15.10.40: "חזר קופיצר אחר סיור במחנות. באחד המחנות ציוות "המפקד" לחברי היודנראט לעמוד באמצע. מסביב להם העמיד פועלים ששרו פומון מעליב מכון ל"יודנראט" ואלי" ועוד: "גולדפיל חזר מן המחנות. סיפר על דודומוסק, הוכה והושפל. שלוש פעמים ברה מפני הפועלים שרדפו אחריו. אינם רוצים לקבל את המתנות – דורשים שיבת אל בתיהם". (16.10.40).

מין הדין בחקשר זה להתעכב על ההערכות הכוללות שמבטא צ'רניאקוב לפי כתובת הציבור היהודי הגיטאי ככלל. זה רשם פוזרים בדפי היומן משפטים כלליים כאלה: "אני יושב בחדרון מחניק – כותב צ'רניאקוב – כמו בכלא. עם זאת תרעומת תמידית של היהודים. למען תקהילה אינם רוצים לשלם. אך דורשים התערבות בענינים פרטיים. במקרי אסון. ואם התערבות אינה מצליחה או אם הענין נמשך, תרעומת אין קץ כאילו הדברים היו תלויים בי. ולעתים קרובות טענות קולניות". (8.7.40) ובמקום אחר: "את צבע ההעדרות צריך כנראה להעליף בכל חודש. מה היה אילו היתה לאספסוף זה מדינה". (18.5.40) ולענין אחר: "אני מקבל מבית הכנסת "מוריה" בקשת עזרה למען צוות העובדים ולבדק הבית. אף את שלושת בתי הכנסת שעליהם קיבלנו רשיון אין היהודים יודעים לכלל. נדמה שלחיקן הגו באחד מבתי הכנסת נחן תמיכה לא יהודי". (29.1.42) ובנוגע לנקיון בגיטו רושם צ'רניאקוב: "ברמה התרבותית הנמוכה כל כך אין תגישו יכול להיות נקי. למרבה הצער מתנהגים האנשים כחזירים. הונחה של דורות מתנקסת. גורם מסייע לכך – המצוקה הנוראה והדלות". (29.5.42) ואילו ב"8.7.41 מציין צ'רניאקוב ביומנו: "ההמון היהודי הוא נוכח עצם האסונות שקט ובעל שיווי משקל. בדרך כלל צועקים היהודים בעת שטוב להם".

האם הנהיג צ'רניאקוב את הגיטו ממשדרו ומבנין הקהילה או היה קיים קשר של הידיברות, של הבנה בין היודנראט והחברה הגיטאואית כולה או חלקים ממנה. אין היומן טעניק תשובה חד-משמעית לשאלה זאת. נ. בלומנטל וי. קרמיש סברו כי במרוצת הזמן הסתמן קו של ניחון והשתתפות מידות ביודנראט. בד בבד עם תהליך זה נקראה תהום בין אנשי הגיטו היודנראט הסתנכר. באופן כללי זה נכון. עם זאת, הריני מתרשם כי בנוגע לאישיותו של צ'רניאקוב התחולל תהליך הפוך. הקורא בעיון ברשימות היומיות של ראש היודנראט, לומד לדעת, שבתקופה מאוחרת יותר מחפש צ'רניאקוב יותר מגע עם האדם הגיטאי – הוא עורך ביקורים רבים בגיטו, ניתן למצוא ביטויים של רגישות למצוקה ותכניות ושאפויות לתיקון כלשהו של המצב. באופן כללי נאמן בענין זה תיאורו של אחד הניצולים המספר בזכרונותיו על צ'רניאקוב. באופן מפתיע מזדהים בנקודות רבות הזכרונות של יונאס טורקוב עם הרשום אצל צ'רניאקוב. תרי הדברים שכתב טורקוב בענין הסעסיק אותנו: "בהיותו יושב ראש היודנראט השתדל להתקרב להמונים היהודים, על כל פנים גילה רצון לכך. אם הדבר לא עלה בידו, תרי זה משום כך שההמונים התייחסו בשנאה לכל דבר שהריח רק ברקבון שביוודנראט, ומפני זה, הוא היושב ראש, שימש כמובן תמיד קרבן ראשון. לא אחת התנפלו עליו ברחובות המיואשים ותבלתי-מרוצים. לכן הוא נמנע מלהתהלך ברגל. תמיד נסע באוטו שלו. לבית העלמין, לאקדמיות בעיר,

אז לפתיחת גינות הילדים — בכל מקום שמוכרח היה להגיע והיה עליו לצאת מן האוטו, נשמר עליידי קבוצה גדולה יותר של שוטרים יהודים...²⁰ כאמור, אפילו גטיקה בלתי עקבית לא חסייה לנו בתבהרת התמונה. אין לנהק את צ'רניאקוב ממציאות היודנראט ואין לטהר ראש היודנראט מאחריות לעיוותים שהיו פועל יוצא ממדיניות היודנראט. עם זאת יש לנתח את דרכו של צ'רניאקוב כאיש ציבור. הסיכום הוא מורכב יותר מאשר הצרכה הדרכונית החד-משמעית.

ד.

מקריאת היומן עלול להתקבל הרושם שצ'רניאקוב הוא אדם אפוליטי, חסר הבנה בהתרחשויות מדיניות קובעות, או שמא אטום כליל לגבי הויתר המדיניות. הערות פוליטיות נדירות הכלולות ביומן מלוות רק מאורעות חשובים ביותר, גם במקרים שכיחים אלה מוסר צ'רניאקוב את התרשמותו במשפט קטע, סתמי, ללא פירושים או תגובות. למשל, ב"10.5.4 נאמר: "הגרמנים פלשו היום לפנות בוקר אל הולנד ובלגיה" וחזו לו. ב"7.6.40 כתוב: "כפי הנמסר דורשים האיטלקים מצרפת את קורטיקה" ושלושה ימים מאוחר יותר: "האיטלקים הצטרפו למלחמה". ידיעה רחבה ומפורטת באורה יחסי מכילה שתי שורות: "הולנד נכנעה לפי הצהרן שלאחר הצהריים. נמסר שלייו' נפלה, שודל-הלמינה ברחצה לאנגליה". הידיעה המרעישת, מפנה בקורות המלחמה ופתח תקופה לעתיד, מועד פרוץ המלחמה הגרמנית-סובייטית, מצוין ביומן באורה כזה: "הוצאה מיוחדת" על אודות המלחמה עם הסובייטים. עתה יהיה צורך לעבוד ביום, ובליילה אולי לא יתנו לישון" (22.6.4) כלומר קיים חשש להפצצות מאוויר בלילות. אם נשווה את השורה על הידיעה המקפיצה עם עמודים רבים של ניוחושים, ציפיות והרהורים שמעוררת המערכה הצפויה והמתרחשות הגרמנית-סובייטית ביומנו של ת.א. קפלן נוכל ללמוד את מלוא משמעות של דרך הרישום. הפוליטי של צ'רניאקוב²¹ אין לדעת אם הקימוץ והאינדיפרנטיות המופגנת המובלטים בנוגע למאורעות הפוליטיים הם משקפים את העמדות והדעות של ראש היודנראט, או, מה שאמנם מתקבל יותר על הדעת, צ'רניאקוב מקפיד מאוד על כללי הנהירות ונמנע מלהכיל ביומן הומר העלול להיחפז למיסוך מרשיע בידו הנאצים. מכל מקום היומן עצמו אינו מוסר בדינו ספתח לפיענוח השאלת האמורה.

באותו קושי עצמו אנו נתקלים שעה שאנו מנסים לבחון את יחסו של צ'רניאקוב למחתרת הפעילה בגיטו וארשה. קשה למצוא דברים גלויים או סמויים שענינם המחתרת על זרמיה השונים. במקומות בודדים שם מופיעה רמיוה עטופה היטב מן הנמנע להסיק מסקנה על דרך יחסו של הכותב לתופעה של מחתרת ובכלל אין ללמוד אם היו לצ'רניאקוב קוב קשרים כלשהם עם אשי המחתרת. והרי היו ביודנראט, וגם בצמרתו אישים אחדים מחוברים אל המחתרת ואפילו אנשי אמונים של המחתרת. קשרים סובייטים עם המחתרת קיים אברהם גפנר, אדם מקורב מאוד אל צ'רניאקוב ועסקן שישמו מופיע פעמים רבות ברשימות היומיות. קשרים הדוקים עם המחתרת קיים שמואל וינטר, עסקן שעבר מוולוצלאב לוארשה. שני הבנים של וינטר היו חברי תנועת הנוער במחתרת. גם למנעים עם תנועות הנוער אין למצוא עקבות ביומן. פעמים אחדות מזכרת החוזה של "החלוץ" בגרוכוב. החוזה בגרוכוב לא בלבד שנתנה מזכרה רשמית אלא נמצא אפטרופוס גרמני שהתפעל עד מאוד מיזמדים העובדים בחקלאות. על ביקוריו בגרוכוב מתעכב צ'רניאקוב פעמיים. במאי 1940 רדס צ'רניאקוב ביומנו: "ביקורתי את החוזה

גרמניה. הנוער צובד". ציון מלא יותר כלול ב"22 באוגוסט של אותה שנה: "ב"2 אל גרמניה — הצגת אירועי חדשה. יש להם שני סוסים ופרה. אחת שקיבלה בהשאלה. בולבאך היה אצלם כמה פעמים ואמר שהתאהב בעבודה זו. הוא טוען, שיסתלק מכל דבר ויצבור אליהם. הוא תבטיח שיספק להם פרות, אך התוראה לספק אותן נתן... לי. הבעתי תודה למארחים שנתנו לי את האפשרות לערוך מסע ממזרים לארץ-ישראל. נהנו לי כרימים וחמיצה עם הפוזי-אדמה".

התנייחות המוסוית הישב למחלת נוכעת לטארע שהסעיר את הגיטו והיות נקודת מפנה שבין תקופה של פעולה מחתרית ענפה וחוששית-למחצה ובין השלב של הקונספיראציה החמורה. הכוונה ללילה של 18 באפריל 1942 בגיטו וארשה. שכונה על ידי רינגלבלום "ליל ברתלומאוס" של הגיטו ובפי העם נקרא "ליל שבת העקוב מדם". באותו הלילה פשטו המשאיות השחורות של הגסטאפו בתוך הגיטו, ולפי רשימות ערוכות מראש הוציאו מהבתים 51 יהודים שנרצחו ביריות בעורף ברחובות הגיטו. למעשה הרצח לא קדמה שום אזהרה. לא היתה גם קיימת שום עילה ישירה שניתן ליהס לה את התרעבה. הרשימה עצמה של הנרצחים היותה תערובת מוזרה: היו כלולים בו אחרים מאנשי המחתרת הפוליטית, אם כי לא הבולטים ביותר שביניהם. לצידם בעלי טאפיות שהתעשרו בימי הכיבוש וגם סוכני גסטאפו ידועים מכנופיותו של גנצווייך. כמובן, חרושת השמועות שהורמה נלים של ניחשים הגבירה רק את המבוכה ואי הוודאות. המחתרת הניחה כי הנאצים הנחיתו מכה מכוננת נגד הגיטו כדי להפחיד את ההמונים ולשתק את האקטיבה. שיכלה לפי הבנתם לשמש מנהיגות לעת מצוא.

ב 19 באפריל, יום לאחר פעולת הרצח הלילי, ובדיוק שנה לפני פרוץ המרד בגיטו וארשה, רושם צ'רניאקוב: "בבוקר הקהילה הפיעה גפנר, שטולצמן, גראף, קוברינר. בענין הטארעות האחרונים טוענים הם, שהעלונים החשאיים עלולים לגרום חבלות קשות לאוכלוסיה היהודית". יומיים מאוחר יותר כותב צ'רניאקוב באותו ענין: "בבוקר אצל בראנדט." הוא הודיע, שסיבת מעשי התגמול שנעשו בלילה הן כתבי-העת החשאיים המופיעים בגיטו, ושיינקסו אמצעים חמורים יותר, אם כתבי-העת יוסיפו להופיע". בבוקר אצל בראנדט למחרת היום, שמע צ'רניאקוב מפי הנאצי: "בבוקר אצל בראנדט עם שרינסקי. ב. טרען, שגילו את הארגונים בגיטו, בראשם צומדים — אליבא דב. — יהודים מחוץ-לארץ". לא ההודעה על הגילוי ולא זיהוי המנהיגות היה להם דבר משותף עם המציאות. הפרטים שמוסר צ'רניאקוב מחזקת לכאורה אחת הנרסאות העקשניות שנפרצו בגיטו. לפיה ההרג בא כמכת-נגד המכוונת לעתוני המחתרת המרוכבים. כמובן, אין ללמוד מכך שזאת היתה מטרתם האמיתית של הנאצים. ייתכן מאוד כי מאחורי הסענה הרשמית הסתתר תימרון הסחה נאצי טיפוסי. על כל פנים סברה המחתרת כי "ליל הדמים" הוא מכה טרור מקדימה לקראת גירוש צפוי, ונראה לי כי הרשימות ביומן אינן סבילות את סבירות התנחה הזאת.

בנוגע ל"ליל הדמים" מצוי ביומן פרט מענין נוסף. ב"21 באפריל, בהמשך לשיחה עם בראנדט, מספר צ'רניאקוב: כי הלה מסר לו "שהיתה זאת פעולת חירום מיוחדת ושהאוכלוסין יכולים לשוב בשקט לעבודתם. הוא ציון (בראנדט), שחבר המועצה וינסר היה גם כן ברשימה, אך הוא שאל עליו הודיע לו שהאשימות בטעות". למרבה האירוניה

* הבדי הוודאט ועובדים בכירים במסד האספקה שלו.

** נאצי ממנגון הגסטאפו. הצטיין באכזריות בימי הגירוש.

היה דווקא חשש כלפי וינסר מבוסס יותר מאשר כלפי קרבנות אחרים. אולם הנאצים יכלו להרשות לעצמם לא לעסוק בחקירות מדוקדקות בנוגע ליהודים והמחתרת היהודית. העונש שהופעל היה עונש קולקטיבי, ועל פי רוב מקרי, ויודעי דבר בקרב הנאצים גרסו שאין טעם לעסוק בחשבונות אינדיבידואליים עם יהודים. כי הנאצים הוציאו פסק דין מרחיק לכת ביותר כנגד כל היהודים, והפעולות השונות שננקטו הן שלבים בביצוע ההכחדה המוטאלית.

ה.

פרק הזמן שנעסוק בו עתה הוא מבחינה כרונולוגית הקטע האחרון בקיומו של הגיטו ותחנת חיים האחרונה של אדם צ'רניאקוב. שתי שאלות כלליות מתעוררות בהקשר לימים הגורליים ההם: האם ידע צ'רניאקוב על הפינוי הצפוי — ושנית — אם בן ידע על הסכנה הצפויה. הידע יחד עם זאת על גורלם האמיתי של המפונים? לפחות בנוגע לשאלה הראשונה מצוי תומר רב ביומנו של צ'רניאקוב. פעמים רבות במשך החודשים שקדמו לגירוש מעלה צ'רניאקוב בשפה ברורה שמדעות. ניתוחים והערות על הסכנה הצפויה. ההערות בנושא זה רבות כל כך בגוף הספר על שאין לחייאם כאן במלואם. נסתפק, אם כן, במובאות מדגשות בלבד. כבר ב־19 בינואר 1942 מגלה צ'רניאקוב ביומנו: „הגיעתי ידיעה שא. (אורסואלד) נקרא לברלין. כל הזמן יש חשד בלבי, שסא חלילה צפויה ליהודי וארשה סכנת פינוי המוני“. ב־18.4.42 אנו קוראים בין השאר: „חוץ מזה רוחות בעיר גם הלאה שמדעות על גירוש. נראה שיש יסוד מסוים לשמועות“. ב־1.4.42: „ידיעות מלובלין — 90% של היהודים חייבים במשך ימים מספר לעזוב את לובלין. 16 חברי המועצה יחד עם חיושב־ראש בקר, כנראה, נאסרו. בני משפחותיהם של שאר חברי המועצה, פרט לאשה ולילדים, חייבים גם הם לעזוב את לובלין“.

קשה יותר לחשוב לשאלה אם ידע צ'רניאקוב על המקום אליו נשלחים המגורשים. על כל פנים אין אנו מוצאים מענה המבהיר את השאלה בחוד היומן. אם ידע על כך או חשד בכך — אין בכוחנו לפסוק. בגיטו בתקופה היא רחפו כבר שמדעות על האמת וכידי המחתרת היו מצויים דר'חיים מהימנים ומפורטים על הרציחות בפוגאר ומחנה המוות בחלמנו. ניתן לשער שמהו מהידיעות האלה הוגנב גם לצ'רניאקוב. אולם במקרה זה עלינו לסמוך על סבירות החשעה בלבד. יש בידינו גם עדות של אדם, הטוען כי הוזהר את צ'רניאקוב ובאורה אישי סיפר לו על הגורל הצפוי למפונים. דברי העדות האלה כלולים בספר זכרונותיו של יוֹלִיאָן קוֹלְסְקִי, פולני שהיה יורשו של סטאנינסקי בראשות עיר וארשה תחת הכיבוש. צ'רניאקוב מצוין פעמים רבות ביומנו שנפגש עם קולסקי, אם כי לטענתו של קולסקי שעבד עם צ'רניאקוב תוך הרמוניה והבנה הדדית אין למצוא אישור ביומן. בפעם האחרונה בא אלי צ'רניאקוב — כותב קולסקי — בזמן שכבר היו מגיעות השמועות על גורל היהודים המוצאים מוארשה לטרבלינקה.²⁷ הגעתי למסקנה שאין לי זכות להסתיר את תכנן. אמרתי לו בערך כך: „אני שרוי בחששות כבדים, אם כי אין לי בטחון של מאה אחוז. יש ידיעות שמובילים אותם למוות, וזה כנראה לא מוטל בספק“. לחצנו ידיים בפעם האחרונה. הוא יצא בלי להפנות את השיחה לנושאים אחרים. כאילו היה ממהר לתפוס את העמדה תאבודה שלו.“²⁸ במקרה אחד מופיע ביומן משפט רב־משמעי בנוגע לעתיד. ב־26.4.42 נאמר: „ג. טוען שיש להתכונן בכבוד למוות“.

מי הוא אותו נ. (שמו אשתו של צ'רניאקוב המכונה בשם חיבה ניונה ביומן) ואם התכוון להשמדה טוטאלית של היהודים — אין לדעת. יונאס טורקוב טוען כי הצורה בה פתחו הגרמנים בגירוש ועצם מהלך הגירוש המחישו לצ'רניאקוב את האמת. "שני הימים של ה-אקציה" בגיטו שכנעו את צ'רניאקוב באופן ממשי שלא מדובר על סינוי אלא על השמדה¹⁰ — כותב טורקוב.¹¹

חשובות עד מאוד לענייננו הן הרשימות והתגובות של צ'רניאקוב ערב הגירוש ובמשך שני ימי הגירוש שלפני ההתאבדותו. צ'רניאקוב מודה כי יש יסוד בשמועות על הגירוש. אך בין הודיה זאת והשלמה עם העובדה — רחוקה עדיין הדרך. כמו רבים אחרים ניסה, כנראה, צ'רניאקוב לדחות מעצמו את המחשבות על הסכנה הקרבה. הוא מחפש טרסא ושכחה בהשתדליות השוטפות היומיומיות. ב־5 במאי 1942 הוא כותב ביומנו: "בעיר גם חללא שמועות על גירוש. מדברים על רכבות. לעבוד בתנאים אלה לפי חכמים. הוא דבר ראוי להתפעלות. ובכל זאת אנו עושים את העבודה יום יום. בכייה לא תועיל לנו. שוב עלי לחזור על דברי דיקנס: "את השטן לא תכונן בדמעות". ייתכן כי צ'רניאקוב מצפה שאת הגזירה אפשר יהיה לבטל, או לפחות לדחות. באותם תאמצעים והקשרים שקיים במשך השנים. על כל פנים, רק כך ניתן להסביר את התנהגותו. הנראית כתמימה. בפרוס הגירוש. הוא פותח בריצת אמוק של אדם שבמשך קרוב לשלוש שנים ניסה להתחזקת אחרי הגיון וביטוי הומאני אצל המנגנון הנאצי. בצר לו. נוכח הנורא מכל הוא פונה שוב לאותם הגרמנים. לאותם הפקידים הנאציים אתם נשא נתן במשך ימי ההגנה הקשים. ואולי משום שהורגל לכך ושמוא מפני שהוא חסר-אונים. הרי הוא נאחז במרמה. בשקרים הציניים. שהם שייכים בעצם לאביונים הקבועים במדיניות הנאצים.

ארבעה ימים לפני ההתאבדות מתוך יאוש, כותב צ'רניאקוב: "ב־7.30 בבוקר בגסטאפו. שאלתי את מנדה, כמה אמת יש בשמועות. ענה שלא שמע על כך כלום. אחריו פניתי אל בראנדט. הוא ענה שלא יודע לו שום דבר שכזה. על השאלה. אם הדבר בכלל זאת יכול להתרחש. ענה שהוא לא יודע כלום. יצאתי ממנו לא בטוח. פניתי אל הממונה עליו. הקומיסאר ביהם. הוא ענה שאין זה המדור שלו. שאולי יוכל הוכמאן [החנמאן?] להודיע משהו על רקע תשמועות. העירותי. שלפי השמועות המופצות עומד להתחיל הפיגור היום בשעה 19.30. ענה שהוא היה דאי יודע משהו. אילו היה כך.

באין מוצא אחר פניתי אל סגן מנהל המחלקה ה־3. שרר (Scherer). הוא הביע תמיהה על השמועות וטען, שגם הוא אינו יודע כלום על כך. לבסוף שאלתי אם אני יכול להודיע לאוכלוסיה שאין סיבה לפחד. ענה שאני יכול. שכל מה שמספרים הוא Unsinn Quatsch [פיטפוטים ודברי הבד]. ציוויתי לליקין. שיוודיע על כך דרך התחנות האזרחיות. בינתיים היה פירסט * אצל יוזאיטר ושלטרר שהביעו רוגז בשל השמועות המופצות והודיע שתיערך חקירה בענין זה. כל זה מתנהל בזמן שהיחידה המיוחדת של ס"ס שנועדה לבצע את הגירוש ההמוני נמצאת כבר בעיר, והמרגיעים והטוענים שאינם יודעים דבר על השמועות חם אותם הנאצים שמהרגע הראשון נוטלים חלק פעיל ביותר בניצוח על הגירוש. ב־22.7, יומיים לאחר ועדת הארגון. פותח צ'רניקוב את רישומו היומי: "בבוקר בשעה 7.30 בקהילה. גבולות הגיטו הקטן שמורים ע"י חסיבה מיוחדת. מלבד הרגילה. בשעה 10 הופיעו שטורמבאן־פיהרר הפלה עם חבריו. * ליקין — ראש המשטרה בימי הגירוש; פירסט — משתף פעולה. איש היודנראט. שניהם הוצאו להורג ע"י הארגון היהודי תלוחם.

ניתקו את הקשר הטלפוני. הילדים פינו מן הגינה שממול. הוצהר לנו, שהיהודים ללא תבדל מין וגיל, מלבד יוצאים מן הכלל מוצעים. יפנו מזרחה. היום עד שעה 4 יש לספק 6,000 נפש. וכעת (לפחות) יהיה בכל יום."

ב־23 ביולי, יום ההתאבדות, מצויה ביומן רשימה וגאמר בה כי נעשו על־ידי (צ'רניאקוב) מאמצים לשחרר מהפינוי תלמידי בית־ספר למלאכה ויתומים. המשפטים האחרונים ביומן מספרים על המקום אליו צויו להפנות פריטי דואר.

אשר התרחש בשעות האחרונות אינו מתואר ביומן. נצטט אם כן את טורקוב שמגולל בזכרונותיו תיאור אוטנטי למדי של שעות אלה. "ב־23 ביולי 1942 נלקח מצ'רניאקוב האוטו — הסממן האחרון של סמכותו השלטונית. באותו יום עצמו, בשעה 7.00 בערב הגיעה ליודנראט מכנית זעירה, מסנה יצאו שני קציני גסטאפו, בלתי מזוהים בווארשה. הם תבעו כי יביאו בפניהם ללא דיחוי את ראש היודנראט. שני שוטרים יצאו בהולים לביתו של צ'רניאקוב. בהיודע לצ'רניאקוב במה הדברים אמורים, לקח "ריקשה" (בפעם הראשונה והאחרונה בחייו) ומיד הגיע לכנין הקהילה. השיחה עם שני אנשי הגסטאפו הייתה הפעם קצרה מאוד. נמשכה בסך הכל דקות אחדות. הגרמנים נסעו. אחרי שהלכו להם, צ'רניאקוב צילצל והעזרת באה לחדר עבודתו. הוא ביקש להגיש לו כוס מים. בקשתו נתמלאה כהרף עין. כפי שסיפרה האשה מאוחר יותר היה צ'רניאקוב לבן כקיר, ושעה שנטל ממנה בידים רועדות את כוס המים הופיע על פניו חיוך מעושה. "תודה" — אמר לה. ואת היתה המלה האחרונה שלו. עשר דקות מאוחר יותר שמע הקופאי של היודנראט, שישב בבנין, צילצל טלפוני. הצילצל חזר ונשנה בחדרו של צ'רניאקוב. תמה על כך שאיש אינו מרים את הטלפון. פתח תאיש בזהירות את הדלת וראה על כיסא־נוח את צ'רניאקוב המת. על השולחן עמד בקבוקון זעיר של ציאנקאלי ומחצית כוס מים. לידם שני מכתבים קצרים. במכתב אחד נסרד צ'רניאקוב מאשתו ומבקש שתמחול לו על שהוא עוזב אותה. אחרת הוא, כפי שכנתו, לא יכול היה לנהוג. בסתק האחר היה כתוב: "דורשים לסחר עשרת אלפים. אחר כך לסי שבעת אלפים..." ושתי מלים בלתי קריאות.¹⁰

האשימו את צ'רניאקוב על שלא ידע להסתלק כראוי למנהיג ומורה דרך. טענו כנגדו כי היה מחובתו בטרם מיתו להזעיק, לספר את האמת, והיו כאלה שגרסו כי העטלה עליו החובה לקרוא להתנגדות פעילה. ואילו ההתאבדות לדעת המבקרים — משמעותה בריחה, נטישת המאבק, והיא הולמת את האישיות ההססנית, החלשה של ראש היודנראט.

דעת זאת אנו מוצאים ביומנו של ברוסקר, בדריה חשאי שהונגב על־ידי המחתרת לחוץ־לארץ. וגם בזכרונותיה החשובים של צביה לובטקין.¹¹

סבורני כי התביעות המופנות כלפי צ'רניאקוב וההטפות המושמעות — אינן מוצדקות ופוגעות באישיותו. יש באותה הסחה של דברים קשים משום המשך לעמדה שלילית עקרונית כלפי היודנראט ואישים הכרוכים בו. עם זאת יש בדברים אלה מידה רבה של התעלמות מרקע הימים, קשיחות וחוסר רצון להבין את מניעיו ואישיותו של צ'רניאקוב.

הרי לא אדם כצ'רניאקוב, אלא אנשי ציבור מובהקים, כגון יצחק שיפר ושכנא ואגאן, הקשורים עם המחתרת, לא היו מוכנים באותם הימים לגלות את האמת החמורה בכל חומרתה לעיני הציבור ולקרוא להתקוממות ספונטאנית.¹² גם הם לא היו או עדיין

important in the school at
Lansdowne. I wish to

张一

From June. Both the relations
 are healthy. Both SW, NW &
 healthy. Swine, pasture and
 water, both good, both are healthy
 the swine are healthy and
 the birds are healthy.
 The very same relations
 as from SW and NW

22.1.52

Lone Pine, Oct 27, 20
My dear friends & Sister Le-
dies is getting well (I hope)
All my warmest wishes.
Be under no more worry or trouble
of any kind - I have no power over

משוכנעים, כי מדובר בקץ כללי ובלתי נמנע. האם המעשה שלא קיבלו על עצמם אנשי ציבור וראשי מפלגות, נתבע מאיש שמטבע הדברים התקשה יותר לחבין ולהאמין באמת. צ'רניאקוב שם חיץ בין חייו ובין שיתוף הפעולה בהסגרת יהודים. הוא לא נתן את ידיו לפשע. זאת היתה הגובה אנושית ואישית שלו. וייתכן כי לא הפס את מלוא משמעות המתרחש ולא יכול היה מנקודת ראות שלו להכריע כיצד ומה צריך לעשות הציבור הגיטואי כולו.

נראה לי, כי במקרה זה, קרוב יותר לאמת טורקוב, הקובע, כי, "מותו הפתאומי עשה על כולם רושם בלתיימחה והייתה המחשה טובה ביותר למצב החסר סיכוי כלשהו".²⁴

הערות:

1. רינגלבלום סוכר את היומן של צ'רניאקוב בחיבורו על מפעל, "עונג שבת", ראש הקהל של וארשה, מונח צ'רניאקוב האומלל ניהל ספרדיושום על הכל שהתחילל בניסו כונן נשיאותו. היומן, יותר נכון, ספרדיושום, הוא בודאי מענין מאוד, כיוון שצ'רניאקוב עמד יום יום במגע עם גורמי השלטון הגרמנים השונים; כמו כן עם שלטונות מוניציפאליים פולניים וכנשיא הקהילה ורא החוק בידי את החומים של החיים הציבוריים היהודיים. עמנואל רינגלבלום — כתבים פון געטא, באנד צוויי, יידיש בוך, ווארשע, עמ' 98.
2. אדם צ'רניאקוב — יומן ניסו וארשה — בעריכת חסן בלומנטל, אריה טרסקובר, נתן עק, יוסף קרטיש, ירושם, ירושלים, תשכ"ט, מן הדין לציין לטובה את העבודה הקפדנית שהעקשה בעריכת היומן. הדבר ניכר הן בפריצות כתביהדי והן בהערות שוליים המרובות הפכהירות צפונות של שמות וענינים רבים. עם זאת, לקויה העריכה בנקודה אחת, משנית בחשיבותה, אך מונחת בשלימותו של ספר מעין זה. הכוונה לביבליוגראפיה. לא ברור כלל לפי איזה קנה מידה נקבעה הביבליוגראפיה המצורפת לספר. אם הית בכוננתם של עורכים לפנות את הספרים החשובים בהם מדובר על צ'רניאקוב, הרי מצויים בבביבליוגראפיה ספרים שאין להם שייכות לצ'רניאקוב ואילו כתבים של קצנלסון או, אחרונים על החומה לצביה לובטקין אינם מוזכרים, ואם התכוונו העורכים רק ליומנים שנכתבו בעיצומה של התקופה — מה, אם כן, מקומם של מונוגראפיות כלליות שנכתבו על ידי היסטוריונים ואין להם בעצם שייכות ישירה לחארשה. אך, כאמור, זהו סגס משגי, שאין בכוחו לגרוע מהעריכה הכוללת של הספר.
3. ראה בענין זה הקטעים המתפרסמים בחוברת זו של "ילקוט מורשת", בהמשך לעבודה זו.
4. עמנואל רינגלבלום, כנ"ל, עמ' 97.
5. אנציקלופדיה של גלויות, וארשה, כרך ב' א, הרסגלס — תחודשים הראשונים בכיבוש הנאצי, עמ' 495.
6. מצוטט לפי המחברות מיומן ה. א. קפלן שברשות ארכיון, "מורשת".
7. א. הרסגלס, כנ"ל.
8. עמנואל רינגלבלום, כתבים פון געטא, כרך א', כנ"ל, עמ' 316 ו-256.
9. יוגאס טורקוב בספרו "אזוי איז עס געווען...", שוען שצ'רניאקוב נתן להזמין דברי אמתות, ומזכיר גם את הוויסראזים שנועדו להקל על מצבם החומרי הגואש של האמנים והיהודים. ראה: יוגאס טורקוב — אזוי איז עס געווען... בווענעמ"אירעם, 1948, עמ' 276.
10. עמנואל רינגלבלום, כרך א', כנ"ל, עמ' 242.
11. יצחק קצנלסון — כתבים אחרונים, פנקס ויטל, העצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 181.
12. ראה המבוא ליומנו של צ'רניאקוב, עמ' כ"ב.
13. בחורף של שנת 1941'2 הוציאו הגרמנים מקורה על החרמת הפרדות שברשותם של היהודים. הפרדות נועדו כנראה לבגדי החיילים בחזית הסובייטית. הודעה הראשונה על המקרה מופיעה ביומנו של צ'רניאקוב, בתאריך 24.12.41.

צ'רניאקוב – האיש והיומן

14. ראה בענין זה ספרה של חנה אארונדס – איכמן בירושלים – אנגלית וגרמנית:
1. "Eichmann in Jerusalem" – Report on the Banality of Evil by Hannah Arendt, The Viking Press, New-York, 1963.
2. Hannah Arendt – "Eichmann in Jerusalem", Ein Bericht von der Banalität des Bösen, R. Piper Verlag, München.
15. לפי "הפתרון הסופי" – תעודות על השמדת יהודי אירופה בידי גרמניה הנאצית, ערך צבי שניר, בית לחמי הנישואות והוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 10–14.
16. אנציקלופדיה של גלויות – וארשה, כרך א', גיטו וארשה וחורבנו מאת נחמן בלוזנסקי, עמ' 605.
17. כנ"ל, עמ' 607.
18. אנציקלופדיה של גלויות, וארשה, כרך ב', עמ' 559–560.
19. וארשה א', בלוזנסקי, כנ"ל, עמ' 609.
20. וארשה ב', קרמיץ, כנ"ל, עמ' 570.
21. ראה בענין זה ספרו של יוגאס טורקוב, אויז איז עס געוועזן..., עמ' 274.
22. ראה מבוא ליומן צ'רניאקוב, עמ' י"א.
23. כנ"ל, עמ' י"א.
24. וארשה, כרך ב', קרמיץ, כנ"ל עמ' 568.
25. טורקוב, כנ"ל, עמ' 276.
26. הקסעים האמורים מצויים בחלקי יומן קפלן שברשות ארכיון "מורשת".
27. המחבר אינו מדויק בענין זה ואיררוק זה מעמיד תחת סימן שאלה את סחיטות הידיעה, לא יכלה כלל להיערך מגרישה בין צ'רניאקוב וקולסקי לאחר שהחלו להגיע ידיעות על טובלים למחנה המוות בטרבלינקי. בזמן זה לא היה כבר צ'רניאקוב בחיים, ייתכן רק שהגיעו לקולסקי שמועות על טובלים למחנות המוות במקומות אחרים וזאת הידיעה שמסר לצ'רניאקוב.
28. וארשה, 1964, 1939–1944, עמ' 108–109, Julian Kulski – Zarząd Miejski Warszawy.
29. טורקוב, כנ"ל, עמ' 281–280.
30. טורקוב, כנ"ל, עמ' 280.
31. צביה לובטקין – אחרונים על החומה, עמ' 5, מדוע לא הותר את הקהל מפני הצפוי לו מיד הגרמנים? מדוע לא אמר כי המדובר הוא על מוות, על חיסול?!
32. צביה לובטקין, כנ"ל, עמ' 16–17.
- יצחק צוקרמן, ספר מלחמות הנישואות, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ד"ר דארגון היהודי הלוחם, עמ' 104.
33. טורקוב, כנ"ל, עמ' 281.

על אישיותו של צ'רניאקוב

הגנו ספרסטים לתקן מבחר קטעים על אישיותו של צ'רניאקוב, פעולותיו כנשיא היודנראט ודרכו של היודנראט בכלל בתקופת כהונתו. הקטעים הללו לקוחים מתוך רשימות, יומנים וספרי זכרונות שנכתבו על-ידי אנשים שהיו בגישה חיו מקורבים אל צ'רניאקוב. או נתנו ביטוי לרשמי הניסיון כלפיו. כללנו במבחר את הכתובים החשובים, ובמרבית המקרים גם המתיימרים ביותר, המצויים בידינו. בחלקם מורטסו הדברים בעברית, אחדים נמצאים עדיין בכתב-יד ואחרים תורגמו מהמקור ביידיש ובפולנית.

א. הרטנלס :

„בימים הראשונים של מצור וארשה הקיסונו ועד אזרחי יהודי. הנהלת הקהילה האחרונה לפני המלחמה לא נבחרה אלא נתמנתה על ידי מושל העיר. הור"ר מאוריצי מינול היה אדם מיקח, ידע להלך עם כל ממשלה והיה משולל השקפות מדיוניות. עם פרוץ המלחמה ברח מווארשה, לפיכך הציגו המפלגות להקים ועד מיוחד, ושלו אליו את נציגיהן. גם אני נבחרתי לוועד זה. נתעוררה שאלה. אם כדאי לערוך את חברי ועד-הקהילה הממונה, שמעטים מהם נשארו בעיר, וביניהם היו אנשים חשובים. גם המהנדס צ'רניאקוב היה אחד מהם. הכרתיו מימי לימודי באוניברסיטה. הוא היה איש מוכשר, משולל כל אידיאל מדיני וחיבורי, אבל אדם הנון. לאחר שסיים את הפוליטכנון נתקרב אל המתבוללים ונתמנה מיד גבוה בממשלה. כשהמועצה הלאומית היהודית הנבירה את השפעתה וגדלה מעלתו של ה„לוינט“, התחיל להתקרב אל המחנה היהודי הלאומי. זמן מה היה יושב-ראש באגודת בעלי-המלאכה שנמנו עם המחנה הלאומי והציגו והתנגדו לבעלי-המלאכה, שעמדו תחת השפעתו של מנהיג הפולקסיסטים פוילוצקי. הוא עבד הרבה לטובתם, אולם הדגיש בעבודתו זו את הנד החיצוני : את ההופעות תחת דגל בעלי-המלאכה, את ההשתתפות בהפגנות רשמיות. אותה שעה עזב את המשרה הממשלתית ועבר ללוינט, ונתמנה מנהל מחלקת-השיקום בבנק הקואופרטיבים. הוא חלם להיבחר להנהלת הסוכנות המורחבת מטעם הלוינט, כפי שסיפר לי בדברו על תכניותיו. לאחר חיסול בנק הקואופרטיבים, קיבל סכום ניכר כפיצויים, השקיעו בעסק של שותפות והפסידו. שוב קיבל משרה טובה במסד הצ'רשטי והתקרב לסאנאציה. אותה שעה נתמנה על-ידי מושל וארשה כחבר להנהלת הקהילה היהודית.

היינו מתכנסים בכל יום, כשהפצצת העיר היתה קלה. צ'רניאקוב היה נזהר לאחר לשיבות פעם, בשעת ישיבה, צריך הייתי ללכת לעיריית וארשה. בפרוודור לחדר ראש-העיר גוראל סטאווינסקי, שהיה אותו זמן מפקד העיר, נתקלתי בצ'רניאקוב. סטאווינסקי היה ממקורבי פולסודסקי וצ'רניאקוב הכירו מימי נעוריו. לשאלתי, מה מעשהו במשרד סטאווינסקי, ענה גלויות שהוא משתדל שימנהו נשיא הקהילה. למחרת הראה לי צ'רניאקוב בשטח תעודת מינוי רשמי לנשיא הקהילה. לאחר יומיים גברו ההפצצות ומסקו ישיבות הוועד. עם כניעתה של וארשה עבר הוועד לבית-הקהילה ברחוב גויצ'בסקה 26. עמדו לפנינו שני ענינים דחופים והם : עזרת לנפגעי ההפצצות ולמגורשי העיירות שהיפשו מיקלט בווארשה, והבאה לקבורה של הגופות, שנמצאו לרוב בין תורבות הבתים, וכן ריפוי פצועים, שנמצאו בכתירחולים.

באחת הישיבות הראה לי צ'רניאקוב את כרטיסי הביקור החדשים שלו, עליהם היה כתוב בגרמנית : „סינאטור מהנדס אדם צ'רניאקוב, יו"ר הקהילה היהודית בווארשה.“ תמהתי ושאלתי, מדוע הדפיס את הכרטיסים בגרמנית, והוא ענה, שברצונו להשתמש בהם בפגישותיו עם השלטונות הגרמניים, כראש הקהילה. לשאלתי : מדוע כתב שהוא סינאטור בשעה שאינו, הסביר לי שברשימת המועמדים למינוי סינאטורים נמצא שמו אחרי הפרופסור שור שנתמנה, כיוון שתלה עבר לכיבוש הרוסי, היה הוא תופס את מקומו באופן אוטומטי, אלמלא ברחח הממשלה הפולנית מן הארץ. בעיקר יש צורך בכך, כדי שהגרמנים יתייחסו אליו ביתר כבוד.

קטעים על אדם צ'רניאקוב

ב־14 באוקטובר — איני בטוח ביחס לדיוק בתאריך — ישבנו באולם הגדול של הקהילה. נכנס השומר והודיע שהגיעו גרמנים. צ'רניאקוב נעזר אותה שעה, וגם חברים אחרים לא היו נוכחים. המשכנו בישיבתנו. לפתע פרצו ברעש אל האולם קצינים אחדים של הנסטאפו. ביניהם היה אחד שחרחר ויפהיתואר, באץ'. נודע לנו אחר כך שהוא אוברסארפיהרר או שטורמפיהרר, לא הספקתי ללמוד את דרגותיהם של אנשי ה"ס". הרעימו עלינו כחיות ממש: „ראו! (צאן). קמנו כולנו ויצאנו למסדרון, לאחר זמן מה הודיעו לנו השוטרים, שהגרמנים דרשו את המפתחות של כל הדלתות, סגרו את החדר שעמדה בו קופת הברזל, ודרשו את מפתחות הקופה. השוטרים ענו, שהם בידי ראש הקהילה. לשאלה מי הוא ראש הקהילה ואיפה הוא, השיבו שעוד מעט יבוא. רצינו לחכות לו, אולם הגרמנים פרצו מן החדר ובאיימם עלינו בשוטים שבידיהם הרעימו שוב: „לצאת מן הכנין, תיכף ומיד, לכו הביתה!“ יצאנו אל הרחוב והנה צ'רניאקוב הנוע, הוא חזר מביד-החולים. סיפרנו לו תכולת הוחלט כינינו שנלך כולנו לביתנו וחוא ילך אל הגרמנים ולמחרת נתכנס שוב בתשע בבוקר. אם יקרה לו לצ'רניאקוב דבר רע, יודיעו לנו השוטרים, ואז נדון ונחליט מה לעשות.

למחרת היום, בתשע בבוקר, נתכנסנו כולנו באחד החדרים, חדר הישיבות היה סגור, כי את המפתח לקחו אנשי הנסטאפו. צ'רניאקוב סיפר שהם לקחו 9,000 זהובים שסצאו בקופה וחטילו עליו להקים מועצת-זקנים בת עשרים וארבעה חברים וכמספר הזה מסלאי מקום, וחוא יהיה יושב ראש המועצה. ניגשנו להכין רשימת חברי-המועצה. מיד נתחוו, שהפעם משתדל כל אחד להתחמק מכבוד ההשתתפות בה. כשנבחר הוועד האזרחי, היו הכל נדחקים אליו. הסבלנות עמדו על זכותן לכל מקום נוסף על המספר שנקבע להן. גם יצחק מאיר לוי, שר בממשלת ישראל כעת, ביקש שישחררוהו מן המועצה, ובאמת הוא היה צפוי תמיד לשכנה בלכותו ברחוב, בגלל זקנו והקאפיסה שלו. לא הסכמנו לבקשתו אך לא התנגדנו שימנע לבוא לישיבות. גם אני ביקשתי שישחררוני מפני הסכנה הצפויה לי בגלל מאמרי נגד היטלר, שנרפסו בעתונים, אולם צ'רניאקוב ואחרים לא הסכימו לכך והוחלט שאכנס לוועד. אלא שארשום שמי כמו בתעודת הלידה, מכסיסיליאן ולא אפולינארי, כפי שנתתי לחתום את מאמרי. בתור מסלאי מקומי נבחר העו"ד כהנוביץ', הכנסתי לרשימת מסלאי-המקום גם את חברי עו"ד יעקב טאמארניקוב, שלא השתתף בעבודה ציבורית, ועשיתי זאת לפי בקשת אשתו, שחשבה שעל ידי זה ייגאל מנגישות הגרמנים. בשעה שתיים-עשרה היתה הרשימה מוכנה. הופיע באץ', בלוויית אחדים מאנשי הנסטאפו, ומסר לידינו תעודות-מינוי לתומות על-ידו. בתעודות היה כתוב שם המסונה להיות חבר מועצת-הזקנים, שתעודתו למלא את — פקודותיו של באץ'. למחרת, כשבאתי לקהילה, הראה צ'רניאקוב לי ולאחרים מגירה ובה עשרים וארבעה כדורי רעל, בכלי מיוחד, כדור לכל אחד מאתנו, וגם את הטקסט, שבו התייבא את המפתח למגירה. בשעת הצורך יוכל כל אחד למצוא את הרעל ולהשתמש בו...

אנציקלופדיה של גלויות — ארשת, כרך ב':

א. הרפגלס — החדשים הראשונים בכיבוש הנאצי. עמ' 495—497. מרק זכרונות.

אפולינארי הרטגלס המנחם היה מהדמויות המנהיגות במחנה הציונים הכלליים הליברליים בפולין בתקופה שבין המלחמות. שימש כחבר בסיים (הפרלמנט) הפולני. עלה ארצה בראשית מלחמת העולם השנייה.

*

עמנואל רינגלבלום:

סוף מרץ, 1940.

...בקראקוב — מספרים — מסר צ'רניאקוב תמונה מוצלחת כיצד נראה יום בקהילה, איך באים מכל הצדדים עם ידיעות מעציבות. כאן טרת מישהו בזמן העבודה, כאן חטפו לעבודה, שוב דברים אחרים, אך הוא נכשל בשעת הסיפור, בדבריו על הטרטים * (אגה, חסכו את הנושא לבעיית העיקריות. לדעת חלק מהמשלחת. ללא כל צורך). הוא מסר כי תמורות 500 זהוב ניתן מזה להשתחרר. אולם הוא לא ידע טענה זו להוכיח בעובדות ולכן אבד האמון לכל סיפור שהוא.

* הכוונה לפרטי הקלון שענדו יהודים בניסו.

קטעים על אדם צ'רניאקוב

6 באפריל 1941.

...על הטענה כי הוא, צ'רניאקוב סובל משומדים ומעלה אותם למקומות רמים, כמו לדוגמה, מקרהו של פרופ' הירשפלד, השיב כי אין הוא יכול לנשט לבעיה מנקודת ראות יהודית אלא כללית ארצית. הניטוי איננו מדינה יהודית, אלא טריטוריה בתוכה מתגוררים גם משומדים, ומשום כך יש לנהוג בהם יחס של שוויון. חלק (מאופלושיות הניטוי) מוכיח כי במקום שהמשומדים יתבוללו בין היהודים, מתרחש, בעיקר ברחוב שנתה, שם הם מהווים חלק נכבד של התושבים, תהליך המסך. הם משפיעים על היהודים בכוח של התבוללות.

(כתבים א', ע' 242)

26 באפריל 1941.

"די באציאונג צו טשערניאקוב ווי צו אַ אַפּטאַנט. (היחס לצ'רניאקוב — כמו לאליל) התביעות שלו אינן נושא לוויכוח. כל מילה שלו היא פקודה. בכלל, חזקתה וחיקוי של עקרון המנהיגות (פירסום)".

(כתבים א', ע' 256)

ספטמבר 1941.

"עם תחילת התצי השני של חודש יולי, חוזרות ונשנות השמועות על שילוח יהודים מווארשה בנוסחאות שונות. חלק (מהאופלושיות) אומר שישלחו חלק היהודים, זאת אומרת, את הפליטים. נוקטים אפילו במספר של 150 אלף, אחרים 300 אלף. אחרים שוב מספרים על שליחת כל יהודי וארשה ללא יוצא מן הכלל. הסיבה היא בהפצה מחרידה של הסיפורים ומחלות אחרות. השמועות הן חזקות כל כך, שצ'רניאקוב מצא לנכון לשאול את המיסטאפו. הם הכחישו בתוקף. יש כאלה שמניחים כי זאת רוצה לבצע הקהילה על מנת לעשות בכך עסק טוב. יקחו באורח אישי סכומים גדולים מאנשים שיושבו להישאר. אופייני כי הציבור חושב כך על הקהילה וסבורים כי טובה לעשות נבלה כזאת. דאָס איז דער בעסטער אטעסטאט וועגן די יידישע קהילה". (זוהי העדות הטובה ביותר על הקהילה היהודית). (כתבים א', ע' 292-3)

14 בנובמבר 1941.

"חודש הילד התנהל בפירסום עצומה — על פלקטים (מדי יומיים שלושה — חדש), הוציאו כסף רב, קיימו קונצרטים מוצלחים ומפעלים, אולם (המצע כולו) לא חדר לציבור היהודי. לא הוגעו ועדי הבתים, שתרמו אמנם סכום מיוחד של 50 אלף ולוטי. בהקשר לזה החוצאות עצמן עלו בסכום דומה. עוד דבר היה מנקר עיניים בעת המיבצע הזה: התחרפויות המגעילה בפני נותן המעות. בפני נשיא הקהילה, שחוכתר בעצרת הפתיחה על ידי וילקובסקי כאזרח ראשון של השכונה היהודית. על-מנת להכתיר בסוממי לאיוצלה מעין זה כצ'רניאקוב, לאזרח ראשון, צריכים להרבה אומץ והרבה הכנעה. אותו הדבר נעשה בהזדמנויות אחרות, וכך מצאו חן בעיני הנשיא".

"הנשיא המנוח צ'רניאקוב, הזכיר בעצרת אבל לזכרו של סגן הנשיא — זבלודובסקי, שהלה היה גועל מנפיים. מנפיים הינם הסמל של כוח, בניגוד לאנשים עשויים מדונג שהם גועלים געליים גיליות".

עמנואל רינגלבלום: "נאטיצן פון ווארשעווער געטא", יידיש בוך, ווארשע 1952: "התאבדותו של צ'רניאקוב — מאוחר מדי, אות של חולשה, צריך היה לקרוא להתנגדות. אדם חלש".

סתוך קטעי רשימותיו של ההיסטוריון ד"ר עמנואל רינגלבלום. איש המתחרת ומייסד הארכיון דחשאי בגיטו וארשה.

הקטעים לוקנו לפי שתי המהדורות של כתבי רינגלבלום שיצאו ביידיש בוך" בוארשה: "נאטיצן פון ווארשעווער געטא" (1952). כתבים פון געטא" (שני כרכים, 1962). הסימון במקסט: "נאטיצן". כתבים". יש לציין כי גם בקטעים ההזים מבחינת התאריכים וההיבטים בשתי המהדורות — אין אחידות. משפטים מסוימים המופיעים במהדורה הראשונה נשמטו בשניה. לדוגמה, הקטע האחרון המביא על ידינו ("נאטיצן", ע' 255) לא מסייע כלל בהיבדוק הזהה במהדורות השניה (ראה "כתבים" ב' ע' 15).

קטעים על אדם צ'רניאקוב

יצחק קצנלסון:

"אלה השוטרים מישראל: חרפה עדי עד... לא חרפתנו היא, כמו שרגילים אנשים משלנו לומר, שאין זו אמת. אני אף פעם לא התאוננתי בלשון זו על חלאת המין האנושי הזה. חלאת המין האנושי ולא יהודי... גם לפני דור, הוריהם של אלה — מה להם עם היהודים? לא ידעוהו, מתוך ריקנות שבלב, מתוך רקבון שברוח לא חפצו דעתו. רוב השוטרים הם „אויך מיר אינטעליגענטן" אלה שהתחנכו בסביבה זולה וחשודה של פסידו-אינטליגנטיות של גויים. ביקרו כמה מחלקות של בתי-ספר נוצריים, הראשים שבהם נמרו חוק לימודי-המשפטים. תנדסה וכדומה, וכדאי לציון, כל מה שגדלו במעלת הדיפלום, קילקולס גדל יותר. באירטון המשטרה אשם הזקן צ'רניאקוב שחיבת יתירה נודעה לו למשומדים, שונאי מוצאם ביותר, זאת הקללה, ואת הספחת — היתה בעוכריו לכתחילה. צ'רניאקוב עצמו — כפי שהביע במסיבת ידידים צרה: „המשומדים! הן גם אני — אך במקרה הנני יהודי, אני עמדת על סף המרת דת...". ששת אלפים יהודים ליום! ראשי הקהילה חתמו על כרוז זה... כלומר, הם פנו בכרוז המוות לקרוב לחצי מיליון יהודי עיר: התקדשו למוות. בנעריכם, בוקניכם ובטפכם תלכו. ביום השני והשלישי העלה שלטון הרוצחים את מספר היהודים המובלים למוות, עשרת אלפים ליום. צ'רניאקוב נדהם... כנראה בפעם הראשונה לנשיאותו, ואיבד בלשכתו, באולם הישיבה בבית הקהילה, את עצמו לדעת. שמה כוס רעל, ומת בכורסת הנשיא. חבריו בקהילה התאספו, דחופים וסבוהלים, אל אולם הישיבות לאסיפת מועצה שהתנחלה בראשותו של הוי"ר המת..."

יצחק קצנלסון — כתבים אחרונים, ת"ש-תש"ד, הוצאת הקיבוץ המאוחד, פנקס ויטל עמ' 181, 196.
יומן ירשם המשורר — המקונן בימי שבתו במחנה ויטל, בצרפת. כידוע לא זכה המשורר להישלח מויטל כאזרח חוץ אל צילם תושב אלא הובא למחנה המוות.

י. א. קפלן:

23.4.41

קהילה — ובלשון הכובש: „היודעראט" — היא תועבה בעיני הקהל הווארשאי. כשמוזכרים את הקהילה דמו של כל אחד מתחיל רותח. אלמלא מוראה של מלכות, היה בא ידי שפיכת דמים. ובטוח חנני כי בהזדמנות הראשונה, אם רק יזוהו לנו קצת מהאפוסטרופות הנאציות, נשתער על נרצחובסקי 26 בחימה שפוכה ולא נשאר בה אבן על אבן. היא איננה בחירת הקהל, אלא עלתה לגדולה עליידי התמנות ובתוקף הסאורעות ומטעם השלטון הנאצי, שבהתאם לשיטתו, העניק לה זכויות אוטונומיות, לא רק תרבותיות אלא אף ממלכתיות. סטאלינסקי מינה את צ'רניאקוב שעד התמנותו, איש לא ידעו. כמוהו כאלפי רבבה. אינדינר שמנדריקאי שלא הצטיין לא בפיקחות יתירה, ואף לא בכשרונות אדמיניסטרטיביים. יודע קצת גרמנית וקרוב להישמע ש„מעלה" זו גרמה להתמנותו לקראת כיבוש גרמני, ויתר היועצים הווארשאי על־ידו. הכל היה תלוי בטעמו הטוב ובחערותו האישית בנוגע לכל אחד ואחד, והוא לקח מכל הבא לידו. השמועה מחלכת, שהנשיא עצמו הוא דווקא אדם נשר. אלא שהממליה שלו היא חלאת המין האנושי. מלבד שניים-שלושה היוצאים מן הכלל, ושארן להם שום השפעה, כמו הפרופסור מ. באלאבאן וא. וולמוביץ, כל יועציו הם מן הפסולת הציבורית. לא אכנה אותם בשמותיהם, כי אינם כדאים ששמותיהם ישארו חקוקים בתולדות הקהילה הווארשאית, אבל יודעים הם כגני-בלעל ונאלחים, שאף בתקופה שלפני המלחמה, לא התרחקו מן הכיעור. הקהילה נעשית להם לפרה חולבת ולמעין לא אכזב לקחת שוחד, וממילא לעשוק דלים ולרוצץ אביונים. הכל נקרא על שם הנשיא והכל נעשה מטעמו. ובאמת, הכל נעשה שלא בידענו ואפילו בלי הסכמתו, ואולי גם נגד דעתו ורצונו. כל המשרות והכהונות נמכרות בכסף. לקבל איזה זכויות או רישיון, קשה מקריעת ים-סוף, אם לא תיתן כסף, וכשתיתן, כל השערים פתוחים לפניך וההידורים מתישירים. המסים כבדים מנשוא. לא תעשה צעד בלי תשלום איזה מס. אתה בא אל המוססה ועליך לחכות בתור ופנאי אין לך. אבל יש עצה, תוציא את תעודתך האישית,

קטעים על אדם צ'רניאקוב

תניח בין דפיה זהוב, ותראה אותה למפכה על הסדר, ומיד תמצא עליך זכות להקדים אחרים. סוף דבר: קול העם כקול שדי, והעם באחת: אין זו אלא כנופיה של אלמנטים פליליים. שודדים וגנבים, אוהבי שוחד ורודפי שלמונים, סיפוסים של ישעיהו הנביא.

9.6.41

דור דור — ונשיאיו ומנהיגיו. מי הנשיא כמני הדור. נורלנו רצה שהאיג'נר ה"מדופלם" וכך הוא טכנה את עצמו כדי להפיל את חתימתו עלינו) צ'רניאקוב ינהג את נשיאותו בתוך יהדות פולניה דווקא בשעת חירום, ובשעת שלטון הנאציזם, ואין לנו להישען אלא עליו שהוא יהיה לנו לפה, ופה אין לו. לפנינו סיפוס רגיל וסצוי של איג'נר מדופלם — מומחה, או בלתי מומחה למקצועו. בן-אדם בינוני, בעל השכלה גבוהה עם שכל בינוני, אולי הוא ראוי להיות ראש מחלקה במשרד מקצועי, אבל מאין לו, לאיש זה, הכשרונות הדרושים להיות דובר לאומות, בשעה שסמינתה טרופה בתוך גלי ים זועף וקרובה להישבר! לשאלה זו תשובתה נצידה: בשעה שרוח סערה עוקרת עצים והופכתם על מניהם, יש שאיזה זלזל יוטל על צמרתם וירום ונישא וגבה ויעלה מעלה מעלה, עד שיטתר האוויר, והזלזל הנקלה יכיר שאין כאן מקומו ויושלך שוב למקום מכורתו.

מרת צ'רניאקוב לא תהיה ארוכה ביותר. עם תום השלטון הנאצי, ייתם גם שלטונו. אבל עד שתבוא הגאולה, עפר הננו תחת כפות רגליו. מותנו וחיינו בידו, יודעו ומכירו מעידים עליו טאדם הגון הוא! אפשר! אבל אדם ולא נשיא. כל נשיא מחויב להיות אדם המעלה, אחד מבני עליה ולא אדם סן המשרד. בתקופה האחרונה פסקה השתדלנות בישראל, בזו ולענו לה בימי המלחמה המוליסית שבאה במקומה. אבל הנאציזם החזיר אותנו שוב לימי תביעים, והנהיג את השתדלנות המסמלת כיעור ושפלות ידיום. בתנאים כאלה חזרה עטרת השתדלנות ליושנה. מלחמה מוליסית — הס מלהזכיר. במקומה תבוא השתדלנות...

קטעים מתוך יומנו של ה. א. קפלן שבארכיון "מורשת". המקור — עברית. יומן מקורי שנרשם בימי המלחמה עליידי מודה ומספר עברי ה. א. קפלן.

ה. בריסקר:

...וישבידאש המועצה היהודית התמצא בוודאי במצב וידע על השלבים בתוכנית המעולה של השלטונות (הנאציים).

במקום ליפול מידי הנרמנים, הוא העדיף לעשות דין בדק עם עצמו — עליידי איבוד לדעת. את הידיעה הזאת אני מוסר לא בצורה טראגית או מזעזעת, אלא כהערה היסטורית, שלא ספק תתרום במידת-מה להערכת עצם עובדת ההתאבדות, שזכתה לפירושים שונים. אחדים גרסו כי זהו מעשה גבורה, אחרים ראוהו כפחדנות גדולה. היו גם כאלה שסענו כי האיבוד לדעת הוא דרך כסיל למדידת צדק בעד הבגידה הלאומית.

כיוון שלאנשים הקרובים ביותר ליו"ר, לא הניעה שום ידיעה על הרגעים שקדמו להתיאבדות, ולא נמצאה גם צוואה או מיסמך המנמק את מניע ההתאבדות, הרי יש לקבל את המסקנה, כי ההתאבד התמצא היטב במשמעות המירוש, היקפיו, תכיוון אליו הוא מוביל ומטרתו הסופית. משום שלא רצה שיושם קץ לחייו ע"י יריה ליד הקיר, או ב"סורח", נמר עם עצמו ליד שולחן הכתיבה.

אולם בכך אין עדיין סיבה לחסיל אשמה בדבר בגידה לאומית או ציבורית. ההאשמה המעמידה את המהנדס צ'רניאקוב ליד עמוד הקלון של ההיסטוריה, מתבססת על כך שאותם השיקולים הכבדים שדחפו אותו להתאבדות, חייבו אותו כאיש-ציבור, לנלות בפני המקורבים, את העובדות ולהזהיר בכך את הציבור בפני הסכנה המאיימת של השמדה טוטאלית.

אם למהנדס צ'רניאקוב עצמו, לא היה האומץ להכריז על הדבר בקול רם ולקרוא את האוכלוסיה להתגוננות, היה עליו להשאיר לפחות צוואה. שבה, בלי לקרוא להתגוננות לחיים או למות, היה לפחות מבהיר את המצב העובדתי ללא פירושים.

קסעים על אדם צ'רניאקוב

כי אנו נמצא היה ציבור מעין לספר את האמת, להוציא את הציבור מתרדמתו להתנגנות, שהיתה אולי חסרת תקווה לאור יתרון כוחו של האויב: ריסונים, טנקים ומטוסים. אך מוטב למות בכבוד מאשר ללכת ככאן...

יושב־ראש הקהילה הסתלק ונטל עמו את הסוד לקברו. התוצאות היו טראגיות, למרות שאיש לא תבע ממנו מעשה גבורה פורמיתאית.

לא נתקוטט על עצם דרך נילוי האמת, הניתנת להסכמה, אך מדובר על העיקרון. לו היינו דוחים את התיוה שצ'רניאקוב ידע על הצפוי ליהודים מידו הגרמנים, ושהידיעה הזאת היתה המניע הבלתי־אמצעי להתאבדות, וחיינו מניחים לעומת זאת, את החנחה שהתאבדות באה מתמוטטות פסיכית עקב עבודה סיופית, הרי גם אז סן הדין היה להותיר הסבר, על־מנת שהציבור לא יטעה אחר מסקנות הפוכות, המעלות את המוחות למצב המתיחות ועצבנות עליונים.

הרי הציבור היה זכאי לצפות לחשבון נפש מצפוני של איש ציבור הנכבד ביותר בתוכו, אם לא היו לו להללו, סענות לתואר של דיקטטור.

כנראה, את כל המעשים שלו, בלי להוציא את האחרון, העדיף המתאבד להשאיר לתערכת אנשים אחרים, על יסוד העובדות ההיסטוריות כשלעצמן.

קטע מתוך כתב־יד של המהנדס המנוח הנריק בריסקר, המהנדס בריסקר שהיה בניטו ואריטה ונכרונה אלה נרשמו על־ידו בעת שהותו במחבוא בצד הארי של ואריטה. מספטמבר 1943 עד מאי 1944. המקור — פילנית. העמודים 219—221 בכתב־יד.

מתוך דו"ח המחתרת היהודית:

האוכלוסיה היהודית לא ראתה לפניו את התהום הנפערת עם כל יום נוסף. עם כל שעה, המצב של סבוכה, ריצה והתרוצצות מסיבית לסידור עניי, „החיים“ לא שונה עקב הידיעה על התאבדותו של יושב־ראש היודנראט, המהנדס אדם צ'רניאקוב. צ'רניאקוב עשה את מעשהו ברצון של התמוטטות נפשית, כאשר קיבל מהממונה על עניי הפינוי הוראות לספק מכסות נוספות לשילוח — בשיעור 7 אלפים ביום שישי, ה־24 ביולי ו־10 אלפים ביום שבת, ה־25 ביולי.

האנשים המועטים בניטו שנילו ענין יסודי ודאגה בנוגע למהלך המאורעות בניטו, הוקיעו את מעשהו וחיו סבורים כי הוא אינו הולם את מעמדו של מנהיג, ולו גם מנהיג פורמאלי, של הרובע היהודי. הם גרסו שלאחר שנתחווה לו חמהות של הסראגדיה היה מוחבבת לפנות אל הציבור ולקרוא להתנגדות אקטיבית ומאסיבית כלפי הכובש. קריאה גלויה ואמיצה בזאת היתה אולי מקיצה את ההמונים השרויים בתרדמה, למרבה הדאגה הפך גם קרבנו הנדול של יושב־ראש צ'רניאקוב, קרבן חייו, לחסר תוצאות, והדו לא נשמע במערבולת המאורעות הסוערים, שנכתו זה אחר זה במהירות מסחררת.

* קטע מתוך דו"ח של המחתרת היהודית, שהועבר ללונדון בחודש נובמבר 1943.

עביה לובטקיין:

הניטו היה סגור ומנותק מהעולם, גם מהעולם חזר וגם מהעולם היהודי. כל „יודנראט“ בניטו היה מעין ממסלה מיוחדת במי עצמה. כל יושב־ראש של „יודנראט“ היה פרזידנט, כביכול, של הניטו הזה, וחיו לו סמכויות בלתי־מוגבלות לגבי היהודים ובירו היה לקבוע מי לחיים ומי למות, אף שהיה מחויב קודם כל למלא את פקודות הגרמנים. משום כך נסחפו ל„יודנראט“ אנשים בעלי רמה מוסרית ירודה למדי, ואם כי היו גם אנשים אשר בתום לבם חלקו לעבוד ב„יודנראט“, הרי גם אלה מילאו מבחינה אובייקטיבית תפקיד בוגדני כלפי העם היהודי, מכיוון שהיו אנוסים לחישמע לפקודות הגרמנים. הגרמנים נורו גזירות ואת המלאכה הבזויה של ביצוע מסרי ליהודים מה„יודנראט“, בכל „יודנראט“ היתה כנומיה שלטת מאנשי העולם התחתון, אלה שהלכו לשרת ב„יודנראט“ מתוך כוונות טהורות לא יכלו כלל להגיע

קטעים על אדם צ'רניאקוב

לרשות הדיבור ולאפשרות של מעשה. וכך מילא כל „יודנראט“, בלי יוצא מן הכלל, בכל עיר ועיר, תפקיד בוגדני.

הירבו לספר על צ'רניאקוב. לא אומר, שצ'רניאקוב היה איש הגסטאפו, איש ששירת רק את הנרמנים, אבל לחובתו — עצם היותו ב„יודנראט“ הזה שחיה מוקף, כאמור, כל מיני אנשים מהעולם התחתון שהעמין היהודי לא נגע כלל ללבם, והוא שחתם על כל הכרזים והחוקים שהנרמנים גזרו וה„יודנראט“ הוציאן לפועל, ואף שהוא קנה לו את עולמו בזה שאיבד את עצמו לדעת, הרי אין בכך כפרה על מעשיו. מדוע לא הודיע ליהודים מה חניעו לכך? מדוע לא הזהיר את הקהל מפני הנפיו לו מידי הנרמנים? מדוע לא אמר כי המדובר הוא על מוות, על חיסול?

מתוך דברי זכרונות של אותו מראשי הארגון היהודי הלוחם בניטו וארשה, שנאמרו ונרשמו אחרי המלחמה. — צ. ליבסקין — אחרונים על ההומה.

ה ל ל ז י י ד מ ן :

אני יושב במשרדי בבניין הקהילה. היום נוטה לערוב. 2 אנשי „ס.ס.“ נכנסים לקהילה ודורשים שיורר הקהילה צ'רניאקוב יופיע לפניהם. הוא נמצא בביתו. הפקיד התורני שמואל הארבעשיין שולח לקרוא לו. כעבור רבע שעה הוא בא. הוא נכנס לקבינט שלו, מקום שם מחכים לו שני הקצינים. לאחר 10 דקות יוצאים הללו מן הקבינט ונוסעים. צ'רניאקוב נשאר. הוא מצלצל וקורא לשמש ומצווה עליו להביא לו כוס מים. אח"כ הוא נשאר לבדו. כעבור רגעים אחדים דופק על דלת הקבינט אחד מחברי המזכירות, מארצל רייך. אין תשובה. אח"כ הוא פותח את הדלת בעצמו, והנה מוטלת לפניו — גופתו המתה של צ'רניאקוב. הוא מועיק את מקידי הקהילה, את הרופאים, הם רצים לתוך הקבינט. צ'רניאקוב מוטל — כולו מכווץ. עיניו וגופתו, פיו צמוד. ד"ר מילייקובסקי בא וקובע: מוות ע"י חרעלה, הוא לא התענה הרבה! שתה אסלרציאני.

צ'רניאקוב, יו"ר קהילת וארשה, אינו עוד בחיים.

הוא לא השאיר אחריו שום ירושה. שום מכתב-פרידה. רק בנקס רשימותיו שחיה מונח מתחת על שולחן-הכתיבה שלו היה רשום המספר 7000. הבינונו מתוך כך, שקיבל פקודה: לספק תיכף ומיד 7000 יהודים לשם השמדה.

צ'רניאקוב, שהאמין במשך כל הזמן אמונה שלמה בכוחו החיוני של עמו, כי נבלה את הנרמנים ונזכה לראות אחרית טובה — לא אחת הביע לפני את אמונתו זו — ראה לפתע, שלפניו ולפני קהילתו נפגעת תהום. כל האשליות והתקוות התנדפו בירגון. הוא ראה את המציאות האכזרית. הוא לא רצה לשמש מכשיר ביד האוייב ושלה יד בנפשו. נפל על משטרתו, על משטרתו האבודה.

חנה צפנת ועולות בזכרונות השיחות האחרונות שהיו לי איתו. חנה עוברת לפני תמונות מחיו העשירים, חיי השקידה, מהנדס לפי מקצועו, איש המדע המדויק, אך מחונן בנפש רומנטית. צאצא ממשפחה מתבוללת, ולבו — לב יהודי טוב. איש בעל השכלה רבי'צדית, בקי בספרות וכתב שירים בעצמו. (את קצתם פירסם ב„קהילה-שטימע“ הווארשאית לפני המלחמה). כל חייו הם תערוכת של ריאליזם ונטיה לשירה. איש חסוד והלב כאחד. בהיותו חניך ההתבוללות, לא התרחק אעפ"כ, מן ההמונים, עבד למען העם ועם העם. היה עסקן שעבד בין בעלי המלאכה והתאסף תמיד לשפר את תנאי עבודתם ורמת חייהם של האומנים היהודים. היה נציג בעלי המלאכה במועצת עיר וארשה, ובמשך זמן קצר — גם סינאטור. ערב המלחמה היה חבר בהנהלת הקהילה היהודית. בספטמבר 1939, כשעזב יו"ר הקהילה היהודית באותה שעה, מאוריצי מייל את וארשה, הוצע בישיבת באריכות המפלגות היהודיות למנות את צ'רניאקוב ליו"ר הקהילה. וכך עמד על משמרו זה מ-8 בנובמבר 1939 עד 23 ביולי 1942. הוא התאמץ להעביר את רוע הגזירה מעל הקיבוץ היהודי בווארשה. לחציל מה שניתן להצלה, להקל מעל המצוקה האיומה, רק „לעבור את הזמן חנורא“.

* ראה בעינים הללו את הערותיו של א. הרטגלס.

קטעים על אדם צ'רניאקוב

המאורעות הטביעו את רישומם העמוק בנפשו. הם לימדו אותו משהו. אני נזכר בשיחתו האחרונה עם הקומיסר הגרמני לענייני היהודים אורסואלד (עורך־דין ידוע מברלין, מי שהיה פרקליטו של התעשיין היהודי הידוע קלוזנר). באותה שיחה נזכר ד"ר מיליקובסקי, שמסר לי את תוכנה. אורסואלד אמר, ש„היהודים הם טפילים“. על כך ענה צ'רניאקוב: — כשבאנו לכאן (פולן) בהזמנתו של המלך קאזיסיר הגדול, היו כאן רק יערות ושטחי־שטמה. ביוזמתנו אנו, בשקדנותם וביוזמתם של היהודים נבנו כאן ערים ועיירות, בת־חרושת ובתי מנורים. הבט על הנעשה ברחוב, על התעשייה והמסחר, המלאכה והבנקאות — את כל זה יצרו היהודים. אבל טפשות היתה זאת מצינונו. השקענו את כל עמלנו ועבודתנו באימה אויבת לנו. בנינו על הרגש, תחת לבנות את ארצנו, את ארץ־ישראל.

כן: צ'רניאקוב נעשה ציוני, ציוני מסור בכל לבו. אני נזכר בדברים שאמר לי לפני מותו, אני זוכר את התאריך המדויק: כ' בתמוז, כלומר — ביום א', 5 ביולי. היתה זאת — עכשיו אני מרגיש בדבר בבחירות — לא שיחה אלא צוואה:

„כל ימי עבודתי עבודה קשה ופרודוקטיבית. כדי לשמוע עכשיו, שאני „טפיל“, כדי לסבול עכשיו מיחסים החייתיים, כדי לראות בהשפלות שכאלו, בדידות ובמעשי־אכזריות איומים. ומדוע כל זה? עכשיו אני כבר יודע, מדוע ולמה. עכשיו אני יודע למה מגיע לי כל זה. כל זה הניעני, משום שלא נענית לקריאתו של בנימין זאב הרצל. הוא היה האדם היחיד שראה את הכל מראש, ושהורה את הדרך הנכונה. הוא היה המדינאי היהודי היחיד בדורנו. חטאנו וחשוינו, כי לא שמענו בקולו. זוהי אשמתנו אנו. אילו יכולתי היום — הייתי הולך ברגל לארץ־ישראל. שם הייתי חוצב אבנים כחלוץ רגיל. לאחר המלחמה אעשה זאת, ושום כוח בעולם לא יניאני מעשות זאת. עוד נזכר לכך...“

הוא לא זכה. האויב האכזרי שם קץ לתקוותיו ולחלומותיו. כשם ששם קץ לתקוותיהם ולחלומותיהם של אלפי אלפים יהודים שייחלו לעתיד טוב יותר בארץ־ישראל, ושירת חייו באמצע נפסקה.

מתוך יוטן שוורץ ופורטס על־ידי המחבר אחרי המלחמה. הלל זיידמן היה סקיד היידנרש בגישו והביר מקריב את צ'רניאקוב.

ל. הירשפלד:

צריך היה לנשט לעבודה מעשית. אולם כיצד? איך להרים את האנשים מהשפל? שני כוחות אדירים הכריזו מלחמה נגד אנשים נרדפים: הגרמנים וטיפוס הבהרות. הלכתי אל הנשיא צ'רניאקוב ואמרתי לו כי אין אני מבקש משרה או מעמד, אלא שלפי מקצועי אני בקטריולוג, אמידסיוולוג ופדגוג, ואם אוכל לסייע במשהו, הריני מציע את שירותי. הנשיא עשה רושם של אדם קשה. היה זה גבר בעל קומת גבוהה, כבד, עם לסת תחתונה מופנית קדימה, שהקנתה לו דמיון מה למוטוליני. רצה להופיע כקשת. אך לאמיתו של דבר שכן בו לב רך של אדם, החש כי דינו נגזר, והוא רוצה במתכוון להקריב את עצמו. אולם הוא נאבק עד הרגע האחרון. בחדר עבודתו בקהילה היה תלוי פורטרט גדול של פילסודסקי, אותו לא הסיר ממקומו. הסמל והתגלמות המטלכתיות הפולנית בימים ההם. מעם אחת באו אליו אנשי ס.ס., היכו אותו קשה ואסרוהו. ישר מבית הכלא חזר למשרד ועוד ניכרים על פניו עקבות המכות. סמול לחדר עבודתו היה בית מופנץ ומגרש ריק. הוא ציווה להתקין שם גיטת ילדים. ברעמי העייפות היה מתבונן במשחקיהם. מכך שאב כוחות. היה תומך במדע ובאמנות. טענו כנגדו על שמוציא את שארית הכסף על דברי תבל, וחשוב מכל זה להאכיל טוב יותר את הפליטים. אולם לו היתה גישה „קשה“ אל החיים. היה טוען שעם חי כל עוד רוחו חיה, שלא ניתן להציל את כולם, אם כן בדעתו להציל את אלה שיקבעו את עתיד העם. ולכן היה דואג לילדים, אמנים ואנשי מדע. בחדר עבודתו ראיתי תמונות מרובות של ציירים, שנרכשו על־ידי הקהילה. לא רצה לחרשות שאמן ינוע מרעב. טענו כנגדו שהוא מוותר לגרמנים. על אלה שמטיחים סענות אלה חובה לזכור, כי התנגדותו יכלה לגרום לאבדנם של... אחרים. כי על עצמו הוא לא חס. הייתי עד לכך כיצד בישיבה עם הקומיסאר אורסואלד בענין המגפה דיבר באופן חריף

קסצים על אדם צ'רניאקוב

כל כך עד שהקומוסאר מנה בחציקול לשכנו, אך בצורה שנשמעה על ידי כל אחד מאתנו: „יהודי חצוף“ („Frächer Jude“). ועל חיי אנשים המסורים לנאמנותו לחם כארי, היה אמיץ כאשר מדובר היה בו עצמו. היה ותרן כל אומות שהדבר נגע לאחרים. ולכן סיפק סירי לילה עשויים מכסף, וגם פרוזות וכספים שנדרשו. רק כאשר תבעו ממנו את היהודים המסורים לאחריותו, או מסר את עצמו כקרבן...

...כמה מלים על הקהילה באופן כללי. היהודים אינם מכבדים את מנהיגיהם. הם עם שבאורח אינסטינקטיבי אינו סובל מנהיגים, וגם אנשי מועצת הקהילה, מחוץ ליוצאים מן הכלל, לא נהנו משם טוב. לא מתפקידי הוא להעריך אם דעה זאת היתה מוצדקת. דיברתי על כך פעם עם המחנך צ'רניאקוב, נשיא הקהילה, בו לא דבק מעולם חשד של אינטרסנטיות. הוא אמר לי, כי אנשים נאורים, נשברו בימי האסון, ורק אנשים שעצבים עשויים מלדה שומרים על ומיטות. ורק אלה מסוגלים היו למלא תפקידים מנהליים, והרי אנשים קשים על פי רוב אינם מחוננים במצפון רגיש. הן מזה בחלקם את העובדים כמו עליו הנרמנים. ואז הוא היה חסר אונים. אולם מעצם מהותה האדמוניסטראציה של הגיטו לא יכלה להיות נקיית כפיים...

...האקציה בפועל החלה ב-22 ביולי. לפני הצהריים הניעו לקהילה שלושה אוטומובילים, שתי מכוניות עם קציני נסטאפו ואוטובוס גדול ופתוח עם חיילים מזוינים. תבעו מיד אסיפה עם חברי המועצה, מכונית קטנה יותר של ח.ס.ס. סובבה באותו זמן את העיר ועל פי רשימה מוכנה בוצעו מאסרים של אנשים ידועים. לא הלכו בקפדנות לפי הרשימה, נטלו נשים במקום הבעלים, שכנים וכו'. בין השאר התחקו אחרי אשתו של הנשיא ובישרו לנשיא הוצאה להורג של אשתו, מטרונות של מוסדות ילדים רבים, במקרה שלא יספק כמות גדולה יותר של ילדים ליורש. מזל הוא שלא מצאה. אחר הצהריים הזעיקו את הנשיא לגסטאפו. שם מסרו לו על העברת היהודים למורה ותבעו כי השלטונות היהודים יספקו מזי יום 7-10,000 אנשים. ובמקום הראשון — ילדים.

דיברתי כבר על החינוכים הפנימיים של האיש הזה. כיצד היה ותרן כאשר תבעו ממנו כסף ופרוזה, ולא היה מוכן לסגת שעה שדובר היה על חיי אדם. ועתה הועמד בפני הכרעה כבדה, הכרעה אליה בשלו רק אנשים בעלי שאר רוח: על מנת במותם מתוך הכרעה עצמית לאמת את זכותם לחיים של בני-אדם. כי הוא במותו הוכיח שלעם הזה יש בנים המסוגלים להתעלות למעשי גבורה. חור מהישיבה וכתב מלים אחדות לאשתו: „דורשים ממני כי במו ידי אחרוג ילדים מבני עמי. לא נשאר דבר זולת המוות“.

הצדק היה עמו. לא הוכתם האגדה על עם שאבד בזכרון של מנהיג שחייו הוא שקלו בעיניו יותר מאשר חובתו. הוא ידע, כי רק הקרבן והסבל עשויים להוליד את האגדה שתאריך ימים. כי מן הדין למות כדי לחיות לנצח. הוא יקנה לו מקום בהיסטוריה כאחת הדמויות הסהירות, שהבינו שבעלי זכות קיום הם אותם הרעיונות ועמים שלמענם גם מתים. מות הנשיא עשה רושם מעורר ברובע היהודי. הבינו, כי גורל היהודים נחתם. והגרמנים כאילו תמהו משום מה עשה זאת, ולא יכלו לתפוס כי גיבור יכול להיות יהודי. חיו למדו אותם שרק נשמה נורדית כשרה למעשה גבורה.

מתוך ספר זכרונותיו של פרופסור לורדינג הירשפלד, קורות פרשת חיים אחת, שנכתב ליד וארשה בחודשים יוני-אוגוסט 1943. (במהדורת הראשונה, פולנית ע' 204, 251, 272-372). פרופסור הירשפלד, איש מדע ידוע, מופר, היה כלוא במשך זמן רב מאחורי חומות הגיטו הווארשאי, פעל בארגון קורסים אקדמאיים בגיטו ונמנה על מקורביו של צ'רניאקוב.

יונס טורקוב:

כאשר מפקד הפלוגה המיוחדת של ח.ס.ס., „איינזאצ'ריינהרד“¹ הניע בליווי מטהו באורח בלתי צפוי אל צ'רניאקוב והודיע על הגירוש, היה זה עבור ראש היודנראט, כמו עבור חבריו, הפתעה גמורה. הם עדיין האמינו כי ניתן יהיה בעזרת דמי-כופר בזהב לבטל את הגירוש, כפי שאירע אמנם לא אחת בעבר. אך הפעם הסתבר לצ'רניאקוב כי גורל היהודים נחרץ. מהדרך בה דיבר עמו מפקד אנשי „איינזאצ'ריינהרד“, הסיק מיד, כי אין יותר מקום למשא ומתן.

לכן קיבל את ההודעה על גירוש האוכלוסייה היהודית ה„בלתי יעילה“ בשקט ובאופן ענייני.

קטעים על אדם צ'רניאקוב

הוא הבין כי ירד תקף על שלטונו הוא ועל שלטון היודנראט. כמו כן הבין, כי נפל בחלקו להיות הסוציאליסט של הצו הנרמני הקטלני, כלומר: לסייע להשמדת העם היהודי. בו ברגע בשלה בו ההחלטה על התאבדות, אם כי לי גילה כל סימנים חיצוניים על הכרעתו, והדבר לא ניכר בו. בשיחות שניהל עם עסקנים ציבוריים ביטא באופן ברור את רצונו שלא לקבל אישית אחריות לגורל הקהילה היהודית הגדולה ביותר, אלא ביקש לשתף בעול האחריות את כל נציגי הציבור היהודי.

אדם צ'רניאקוב היה, על אף מנצחותיו השונות, איש הנון וכנה. אי אפשר היה להאשים, בניגוד לחבריו ביודנראט, שהוא משתף פעולה עם הנרמנים ונכון להתנכר לעניינים של אחיו. לא פעם הוכה עלידי הנרמנים ונאסר, על כי לא קיים את הוראותיהם כהלכה. האשימו אותו כחולשת אופי, בשיפוט מטעה בנוגע לאנשים בסביבתו, שהוליך לכך שהיודנראט היה למוסד שפשו בו שפלות, שחיתות ומשוא פנים, והוא נוהל לרוב על-ידי עלוקות אשר מצאו את דמם של המוני היהודים. התיוה שלו (של צ'רניאקוב) שהחוגים והשירים הינם, למרבה הדאבה, נעדרו כשרון ואילו האחרים מביאים לו תועלת מרובה, גרמה לכך שהקיף עצמו במטה של אנשים "יעילים" כמו הנדלים, מירסטיס, מירסטנברג, פונליס, בני-ליכטנברג ** ואחרים אשר הקיפו אותו בדומה לקורים מסביב לגולם והוא לא יכול היה שוב לחיילץ מהם. כתוצאה מנגע עם הנרמנים, שהתרכזו בידו אותם האנשים שפלים, והסמכויות שנמסרו לידיהם, הפך מעמדו הוא, כראש היודנראט, למורמאליות בלבד. כאשר עמד על משגחו היה כבר מאוחר בכדי לשנות את הדבר, כי לא הוא, אלא כנופיית אנשי-עולם-התחתון וקארייריסטים, משלה בכיפה וקבעה את הנעשה.

עם שמינו את צ'רניאקוב לראשות הקהילה, קיבל את חמיניו ככבוד גדול. הדבר אירע כאשר מאורצי מיוול, היושב-ראש האחרון של הקהילה, יחד עם רוב חברי הנהלת הקהילה מלפני הסלחמה, נטשו את וארשה בימי ספטמבר 1939. אז נתמנה צ'רניאקוב על-ידי ראש-העיר של וארשה בימים ההם — סטאז'ינסקי — כראש הקהילה. לאחר שהנרמנים נכנסו לווארשה ומינו את היודנראט, הפך צ'רניאקוב באורח אוטומאטי ליושב-ראש שלו, או כפי שכונה התפקיד: "יוקן היהודים" ("יודנאלטסטטה").

בתנאים שנהגו, היה התפקיד שמילא בעל אחריות רבה וכפי טובה. לתפקיד זה נדרש היה אדם בעל כשרונות בלתי רגילים, תפיסה מחירה ואופי איתן. למרבה הצער, לא הצטיין צ'רניאקוב בסגולות אלה במידה יתירה. ייתכן שאחר במקומו, בתנאים חתוננים, לא היה מסוגל למעול ביתר הצלחה, אך צ'רניאקוב היה חלש מכדי להשתלט על היודנראט עצמו. הוא הרבה בטעויות והגדולה שבחן היתה בבחירת הפרסונאל. הוא לא יכול היה מעולם להחליט על דעת עצמו לבצע ניתוח ראדיקאלי ולהפטר מאלמנטים מסויימים שהקיפוהו. היה זה, כאמור, משגחו הגדול ביותר. ברם צ'רניאקוב, כאדם בעל כוונות טובות ויושר מוחלט, רצה ללא כל ספק להשיג את הטוב למען אחיו ולשרת, בגבולות האפשרויות שבדיו, את האינטרסים של היהודים. זאת הוא הוכיח באופן בולט שעה שחלק מחברי היודנראט ניסו לשכנעו שישע עמם לחי"ל. צ'רניאקוב, למרות שבידיו היה דרכון מוכן לחי"ל, דחה את ההצעה האמורה, אף כי בדרך זו יכול היה להציל את חייו. הוא סבור היה, כי עם נטישת התפקיד האחראי, הינו כבונד בעיני עמו. הוא חייב, כפי שאמר, כחייל נאמן, להישאר על משמרתו עד הסוף, וזאת יש לרשום לזכותו.

צ'רניאקוב התייחס באהבה רבה אל הילד היהודי ועסק בענין רב בגורלו. הוא הקים נינות לילדים ודאג שהילדים יהיו מהנאות רבות ככל האפשר בתקופה הקשה וישוחררו ממועקות היומיומיות של הוריהם. הוא היה גם יודם של הציירים והאמנים בתחום הפלסטיקה. הוא רכש מהם תמונות תמורת כסף הפרטי, חומין וישראלים לבנין הקהילה, על-מנת בדרך זאת לספק עיסוק ופרנסה לאמנים היהודים. הוא שימש כמאטרונאט של התומרות הסימפוניית היהודית, וגילה זיקה לאמנות וספרות.

צ'רניאקוב היה נואם לא רע, אם כי ייתכן שמבלי שהתכוון לכך, נשמעו נאומיו תמיד בומבאסטיים ואפקטיביים מדי.

בהיותו יושב-ראש היודנראט, השתדל להתקרב אל ההמונים היהודיים. מכל מקום, גילה רצון לכך, אם לא עלה הדבר בידו, הרי זה משום שההמונים התייחסו בשנאה לכל מה שקשור

קסעים על אדם צ'רניאקוב

היה ביוגרפיה. ומשום כך, הוא כיושביראש, היווה תמיד קרבן ראשון. לא אחת התגמלו עליו ברחוב כל המיואשים והבלתי מרוצים. על כן נמנע מלהלך ברחוב ברגל. תמיד נסע במכונית שלו. בבית העלמין, באקדמיות אשר בעיר או בפתיחות גינות חילדים, בכל מקום אליו מוכרח היה לנסוע ולצאת מן המכונית — שמרה עליו קבוצה גדולה של שוטרים יהודיים. למען ידידיו האישיים עשה הרבה והוכיח למענם הרבה דאגה ולב...

...ב'23 ביולי 1943 נלקחה מצ'רניאקוב מכוניתו — הסממן האחרון לשמכותו. באותו יום עצמו, בשעה 7.00 בערב, הניעה אל היודנראט מכונית ועירה ומטבח יצאו שני קציני גסטאפו שהיו בלתי מוכרים בווארשה. השניים תבעו שיביאו לפנייהם מיד את ראש היודנראט. שני שוטרים יצאו אל ביתו של צ'רניאקוב. בהיוודע לו במה דברים אמורים, לקח „ריקשה"*** (בפעם הראשונה והאחרונה בחייו) והגיע ללא דיחוי לבנין הקהילה. השיחה עם שני אנשי הגסטאפו חיתה הפעם קצרה. היא נמשכה בסך הכל דקות ספורות. הגרמנים נסעו וצ'רניאקוב צילצל אל העוזרת וכאשר באה לחדרו, ביקשה להניש לו כוס מים. בקשתו נתמלאה כהרף עין. כפי שהאשה סיפרה לאחר מכן, היה צ'רניאקוב לבן כסיד, ובזמן שנטל את כוס המים בידיים רועדות, העלה על פניו חיוך מאולץ: „תודה!" אמר, והיתה זאת המלה האחרונה אשר אמר. עשר דקות מאוחר יותר, שמע קופאי היודנראט, אשר ישב בבנין, קול צילצול הטלפון מחדרו של צ'רניאקוב. הצילצול חזר ושנה. האיש תמה על שאין מרימים את השמפורת. פתח בזהירות את הדלת וגילה את צ'רניאקוב מוטל מת בכורסתו. על השולחן עמד בקבוקון ועיר עם ציאנקאלי וכוס עם מעט מים. לידו היו מונחים שני מכתבים קצרים. באחד המכתבים נפרד צ'רניאקוב מאשתו ומבקש ממנה מחילה על שהוא עוזב אותה. הוא לא יכול היה לנהוג אחרת — נאמר, במכתב האחר הוא כותב: „דורשים למחר — עשרת אלפים ואח"כ לפי שבעת אלפים..." היו עוד שתי מלים בלתי קריאות.

תוכן שיחתו האחרונה עם שני אנשי הגסטאפו נותר עד היום מביחית נעלם. את סודו לקח עמו צ'רניאקוב אל קברו. על פי המכתב שהשאיר אחריו, ידוע כי המיכסה שקבעו הגרמנים ליום הראשון הועמדה על ששת אלפים ליום. המיכסה הזאת הוגדלה כבר למחרת חיום. שני ימי ה„אקציה" בניטו שכנעו את צ'רניאקוב שאין מדובר על פיגוע כי אם על השמדה.

בזמן הישיבה הראשונה. תבעו אנשי ה„אייזאק'ריינהארד" מצ'רניאקוב. שיחתום על בקשה הסכונת אל הגרמנים, שעקב היותו הניטו מאוכלס מעל ליכולת הקיבול, יש צורך לפנות את היהודים הבלתי פרודוקטיביים מווארשה...

כידוע, לא חתם צ'רניאקוב על הבקשה. לעומת זאת, עשו זאת חברי היודנראט הנותרים שנאסרו. לאחר החתימה על תעודת הקלון, שוחררו כולם מבידחכלא, אם כי מאוחר יותר פקד אותם גורל הרבים, האלמנטים „הפרודוקטיביים" וה„בלתי פרודוקטיביים" שבניטו. בסרבו לתת יד לביצוע פסקידן מוות שהוטל על אחיו, הוכיח הפעם צ'רניאקוב רצון חזק. מותו הפתאומי עשה על כולם רושם בלתימחה והוכיח בצורה הממשית ביותר כי חסכוני היו חסר סיכוי כלשהו.

קטע מתוך ספר זכרונותיו של יאנאס מורקאו — „אזוי איז עס געוועזן..." — חורבן ווארשה, בוועאס'אירעם, 1943, עמ' 273-281, (ידיד), ינאס מורקוב, בן משפחת אמנים, היה פעיל בחוגי האמנים ובמוסדות הסעד בניטו ווארשה.

* „אייזאק'ריינהארד", הכוונה ליחידה הנאצית המופעלת במסגרת „מבצע ריינהארד" (אקציה ריינהארד), כינוי למבצע השמדה של יהודים בגטאות הגנרלי-גוברנאמנט ובמחנות. ניצול עבודה יהודית, גזל הרכוש היהודי והשיסוס בו. המבצע נקרא על שמו של ריינהארד היידריך, מראשי מנגנון המשטרה הנאצית ואדריכל הכנייה „הפתרון הסופי" של השאלת היהודית, שנהרג על-ידי אנשי המחתרת הצ'כית. בראש „אקציה ריינהארד" עמד אדויל גלובוצניק, פיהרר המשטרה והס.ס. באיזור לובלין.

** מסקדי משטרה בכירים במשטרה היהודית ופקידים גבוהים ביודנראט. נודעו כמשתפי פעולה עם הנאצים.

*** „ריקשה", כלי רכב דו-אופני שנכנס לשימוש בניטו ונגרר על-ידי אדם.

קסעים על אדם צ'רניאקוב

יוליאן קולסקי, ראש עיריית ווארשה:

צ'רניאקוב, בתפקידו כיושב־ראש של המועצה היהודית בווארשה היה ודאי האדם המופקד בעמדה הנלווה הקשה ביותר בארץ. לכן גם אינן מתמיהות האשמות שהופנו כלפיו. הוא נידון כאחוז לא פעם בשיטות מיוחדות, אותן לעתים לא היה מסתיר מפני. הוא סיפר באילו אמצעים דרסטיים נאלץ להוציא משאבים חומריים מידי בעלי יכולת על מנת להתמודד עם חובותיו היומיומיים.

הצרכים של האוכלוסייה היהודית הנרדפת היו עצומים. בעת ובעונה אחת עם הימשכות תקופת הכיבוש, גברה כמות הקרבנות, ורבים מהם היו קרבנות הרעב. השנת דבר כלשהו מידי שלטונות הכיבוש, כרוך היה בתשלום דמי־לא־יחרץ למען בעלי תפקידים גרמניים, ונס אז לא תמיד היתה התמורה מובטחת. מעשי שוד נאציים לא נגעו רק ליהודים בודדים אלא גם לקהילה היהודית ככלל, ממנה תבעו תשלומים מיוחדים. והרי לא ניתן היה למנוע מאוכלוסיית הניטו דאגה כלשהי, ולכן מנגנון הקהילה, עם צ'רניאקוב בראש, התמיד ועבד.

צ'רניאקוב ידע היטב על כך כי הנהלת העירייה לא יכולה לסייע לחלק האוכלוסייה היהודי. צ'רניאקוב מילא את תפקידיו בעקביות ובאורח נחרץ למרות הגישה הפסימית בנוגע לסיכויי שיחרור המהיר של הארץ.

פעם אחת, למשל, אמר לי: „על כל מים, לא אדוני ולא אני, לא נזכה לשיחרור. אין לנו סיכויים...“

...כמעט מחמת־חלה קיבלו שיחותיו אומי של כנות חד־חדית.

...פעם האחרונה בא אלי צ'רניאקוב בזמן שכבר היו מגיעות השמועות על גורל היהודים המזנאים מווארשה לטרבלינקה*. הגעתי למסקנה שאין לי זכות להסתיר את תוכנו. אמרתי לו בערך כך: „אני שרוי בחששות כבדים ביותר, אם כי אין לי בטחון של מאה אחוז. יש ידיעות שמובילים אותם למוות, וזה כנראה לא מוטל בספק.“

לחצנו ידיים בפעם האחרונה. הוא יצא בלי לחפנות את השיחה לנושאים אחרים, כאילו היה ממחר לתפוס את העמדה האבודה שלו.

אשר לי, רק על יסוד המגעים שלי, יצרתי לעצמי דעה עליו כעל אדם אמיץ, שהיה בעת ובעונה אחת גם אזרח נאמן של העיר.

מתוך ספר זכרונותיו של ראש עיריית ווארשה בימי הכיבוש הנאצי, Julian Kulski — Zarząd Miejski Warszawy 1939—1944, ווארשה, 1964, עמ' 105—109.

* כפי שצוין כבר במקום אחר לא יכול היה צ'רניאקוב לבקר אצל קולסקי בזמן שכבר הגיעו השמועות על מחנה־המחית בטרבלינקה. באותו זמן כבר לא היה צ'רניאקוב בין החיים; כמו כן אין להניח כי בימי הגירוש נערכו פגישות כלשהן בין נציגי העירייה ואיש היודנראט. הדברים הללו של קולסקי מעשירים, אם כן, בסימן שאלה את מהימנות הסיחה. ייתכן כי השמועות שמדבר עליהן קולסקי לא נגעו ליהודי ואישה אלא ליהודי מסקומה אחרים בפולין.

At the time, besides the local Jewish community of Mostar, there were hundreds of Jewish refugees in the town. They had come mainly from Sarajevo, having fled to the zone of Italian occupation in apprehension of persecution by the Croatian collaborationist forces. Whether deliberately or otherwise, the general asked the Jews what had prompted them to abandon their homes and choose the tough and bitter path of homeless wonderers. The refugees gave their exhaustive reply to this question in a detailed memorandum describing what had been the fate of the Jews in their home town, Sarajevo, since the establishment of the "independent state of Croatia" dwelling in particular on the fate of those who had fallen into the hands of the local militia and been jailed in Croatian prisons and concentration camps.

The main purpose of the authors of this memorandum was to persuade the Italian authorities not to force them to return to their former homes and to continue, as in the past, to take a liberal line of policy towards them and to other refugees who might yet succeed in fleeing from the zones of German occupation. With this end in view, the Jews sent copies of the memorandum to various institutions and Jewish and non-Jewish personalities who might be in a position to help them in some way in their struggle for survival and for the lives of their dear ones.

Through the Italian consulate in Sarajevo, this document eventually made its way to the office of Italy's Foreign Minister, Count G. Ciano. After some time, a group of senior Foreign Ministry officials in charge of Croatian affairs, referred to it in the negotiations begun in the summer of 1942 at various diplomatic levels, to substantiate their opposition to the extradition of these refugees.

Yisrael Gutman — Czerniakov, the man and the Diary.

Following publication of "The Czerniakov Diary", an important document containing the diary entries of the head of the Judenrat in the Warsaw Ghetto, Yisrael Gutman in this paper compares what we know of Czerniakov from the impressions of those who have written about him, with those one may gather from Czerniakov's own entries in his daily record.

Many of the impressions he made upon the people who knew him at that time are confirmed by his own diary, while many others are refuted. The writer sets out to analyse the traits and actions of the man, through a careful study of the available sources. He contends that neither a totally apologetic nor a totally critical attitude towards

Czerniakov would be tenable. From an objective assesment emerges the interesting figure of a man who came from a certain environment remote from the Jewish masses, and whose actions were influenced by the conditions created and imposed upon him by the occupation. In his sincere, subjective approach and with his honest good intentions, he attempted in vain to break through the impenetrable wall of pre-determined, unshakeable Nazi decrees and their policy whose ultimate goal was complete annihilation.

In an Appendix, Gutman presents a selection of extracts from various works referrnig to the engineer Adam Czerniakov as an individual, and to his actions as head of the Judenrat. The writer has selected entries from diaries and memoirs of people who lived in the Warsaw ghetto, were Czerniakov's associates or expressed the feelings of the ghetto about him.

In the Discussion Section, Aharon Weiss comments on Haika Grosman's article on "The 52 th Anniversary of the Byalistock Ghetto Uprising" which appeared in No. 9 of *Yalkut Moreshet*.

Haika Grosman replies to Mr. Weiss' remarks, stressing her own approach to the problem of the Judenrat.